

ОБЩЕСТВЕНИ НАГЛАСИ СПРЯМО ЕЗИКА НА ОМРАЗАТА В БЪЛГАРИЯ

Докладът обобщава резултати от изследване на общественото мнение, проведено от Институт „Отворено общество“ – София в периода 5–16 юли 2013 г.

- **Иванка Иванова,**
автор
- **Георги Стойчев,**
редактор

Изложените мнения и становища ангажират единствено автора и не трябва да се приемат непременно като официална позиция на Институт „Отворено общество“ – София.

- **гл. ас. д-р Алексей Пампоров,**
ръководител на екипа на теренното проучване
- **Петя Брайнова и Драгомира Белчева,**
статистическа обработка

ISBN 978-954-2933-21-3

СЪДЪРЖАНИЕ

▶ Резюме	2	▶ Честота на употреба на език, насърчаващ прояви на насилие	18
▶ За проучването	3	▶ Честота на употреба на език, създаващ усещане за обида	19
▶ Контекст на провеждане на проучването	5	▶ Нагласи към криминализирането на езика на омразата и на престъпленията от омраза	20
▶ Разпространение на езика на омразата	6	▶ Обществени нагласи спрямо публичните политики за ограничаване на езика на омразата	22
▶ Обекти на езика на омразата	10	▶ Заключение и препоръки по отношение на политиките за ограничаване на езика на омразата	25
▶ Популярност на отделни негативни обществени представи спрямо малцинствата	12	▶ Приложение: Въпросник за интервю	27
▶ Медии на езика на омразата	14		
▶ Говорители с езика на омразата	15		
▶ Езикът на омразата в личната сфера	16		

РЕЗЮМЕ*

Езикът на омразата е широко разпространено явление в българския обществен живот. Близко половината от респондентите (45,6 %) съобщават, че през последната година са чували изказвания, изразяващи неодобрение, омраза или агресия срещу представители на етнически, религиозни или сексуални малцинства. Най-висока чувствителност към проблема имат жителите на София (66 % от софиянци спрямо 46 % средно за страната споделят, че са били изложени на такова говорене), младите хора на възраст 18–29 години и хората с висше образование. Най-рядко за език на омразата съобщават възрастните хора (над 60 години), нискообразованите, хората с доходи под 240 лева на месец на човек от домакинството и хората, които живеят в селата. Близко 64 % от тези, които са се сблъскали с езика на омразата, споделят, че са чували такива изказвания „често“ или „много често“. Тоест висок дял от населението е изложено често на публични изказвания, които могат да бъдат окачествени като език на омразата.

Езикът на омразата в България в най-голяма степен е насочен срещу три различни малцинства: роми, турци и хомосексуални. Ромите са основна жертва на езика на омразата – честотата, с която респондентите съобщават, че са били изложени на език на омразата срещу роми, е почти два пъти по-висока в сравнение с останалите две засегнати групи.

Телевизията е основната медия за разпространение на езика на омразата в България. Интернет е втората по значение медия за разпространение на езика на омразата сред младите и сред образованите. Непосредственото социално обкръжение също има значение – близо 29 % от хората, които са чували такъв език, са били изложени на него, когато са общували с роднини и приятели. Последното говори за вкореняване на езика на омразата в личната сфера. Непосредственото социално обкръжение е много по-важен фактор за разпространение на езика на омразата при младите, отколкото при другите групи.

Политиците и журналистите са разпознати като основни носители на езика на омразата в България. През последната една година 68 % от хората, които са чували език на омразата, са го чували най-често от политици, а съответно 32 % – от журналисти. Високата степен на асоцииране на употребата на езика на омразата с политиците като група показва, че няма очертано политическо или институционално лидерство в политиката за борба с езика на омразата. Освен това механизмите за вътрешен контрол в отделните медии, както и мерките за етична саморегулация в професията на този етап явно не постигат ефект на ограничаване на използването на езика на омразата.

Една трета от респондентите през последните 12 месеца са чували изказвания в публичното пространство, които според тях могат да насърчат извършването на насилие срещу представители на малцинствата. Това означава, че не просто речта на омразата е разпространена, но и че тя се характеризира с висока степен на интензивност на престъпното си послание и то достига до значима група от населението.

През 2011 г. бяха приети законодателни промени за криминализиране на някои от проявите на езика на омразата. В проучването е установено, че между една четвърт и една трета от гражданите не знаят, че езикът на омразата и престъпленията от омраза са престъпления. Установена е и слаба склонност на гражданите да докладват на полицията или прокуратурата за такива прояви (за език на омразата и за престъпления от омраза). Тя обаче съответства на общата латентност на престъпността в страната – средно делът на несъобщените престъпления е около 50 % за 2012 г. и точно толкова са и хората, които отговарят, че не биха съобщили в полицията, ако станат свидетели на език на омразата.

Общата престъпност е най-разпространена сред мъже на възраст до 29 години и това означава, че като подгрупа на хората с ниски до средни доходи и на нискообразованите те са най-уязвими на риска от трансформиране на езика на омразата в престъпления от омраза. Тази група трябва да бъде обект на целенасочено въздействие от кампании за разясняване на обществената опасност на езика на омразата и престъпленията от омраза. При бедните, безработните и по-слабообразованите обаче след теле-

* Благодарим сърдечно на доц. д-р Боряна Димитрова, която направи важни бележки и препоръки по една по-ранна версия на този текст, както и на д-р Боян Захариев, Марин Лесенски и Димитър Димитров от Институт „Отворено общество“ – София, които предложиха ценни идеи за финалната версия.

визията основен канал за разпространение на езика на омразата не е интернет, а местата за социален живот – кафенета, ресторанти, магазини. Бъдещите кампании за повишаване на обществената чувствителност по темата трябва да държат сметка за това обстоятелство.

Доминиращото съзнание у хората е за неодобрение спрямо публичното използване на езика на омразата. Най-голяма група (45 %) от респондентите съобщават, че те лично никога не използват език на омразата. Този дял е значително по-висок при турците (67 % от тях съобщават, че никога не употребяват език на омразата) и при ромите (53 % от тях никога не употребяват език на омразата). Хората, които съобщават, че те лично използват езика на омразата „често“ или „много често“, са под 10 %. Повече от половината респонденти (51 %) напълно не одобряват използването на езика на омразата в публичното пространство, а близо 36 % по-скоро не одобряват. Така огромната част от населението (87 %) изразява неодобрение към публичното използване на езика на омразата. Само 6 % от хората открито заявяват, че одобряват или по-скоро одобряват езика на омразата.

Провеждането на политики за ограничаване на езика на омразата в публичното пространство се

ползва със сериозна обществена подкрепа – 58 % от хората смятат, че държавата трябва да защитава представителите на ромската общност, хомосексуалните и чужденците срещу публично говорене, което изразява неодобрение, омраза или агресия спрямо тях. Обществената подкрепа се разпростира и върху най-суровите мерки. Наказателното преследване за език на омразата и за престъпления от омраза се ползва с широка обществена подкрепа – 66 % от хората смятат, че прокуратурата трябва да преследва политици и журналисти, които изразяват публично неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на малцинства.

Данните за разпространението на езика на омразата в политическото и медийното пространство, както и вкореняването на езика на омразата в личната сфера показват, че публични политики за ограничаване на езика на омразата биха изисквали време, целенасочени усилия и ангажирането на широк кръг институции, включително и на граждански организации. Традиционните канали за разпространение на информация няма да са достатъчни за ефективното прилагане на политиките за ограничаване на езика на омразата и в допълнение трябва да се търсят начини за лично ангажиране и насърчаване на ценности чрез личен пример.

ЗА ПРОУЧВАНЕТО

Този доклад обобщава резултати от изследване на общественото мнение, проведено от Институт „Отворено общество“ – София в периода 5–16 юли 2013 г. по метода на пряко стандартизирано интервю сред 1155 пълнолетни граждани. Извадката е национално представителна, като респондентите са подбрани по модела на гнездовата извадка, стратифицирана по области и тип населено място (град/село). Изследването е проведено като част от редовни (два пъти в годината) проучвания на общественото мнение тип „омнибус“. Тези проучвания включват различни тематични блокове въпроси. Някои от тях са постоянни, например блоковете въпроси за установяване на общите икономически и политически нагласи на обществото; други блокове въпроси се включват еднократно за нуждите на специални изследвания. В конкретния случай в общия въпросник за омнибусно проучване е включена

отделна секция от 23 въпроса за разпространението на езика на омразата (вж. Приложението), която беше разработена от екип на Института специално за нуждите на проучването.

Целта на проучването е да оцени разпространението и обществените нагласи към използването на езика на омразата¹, както и да установи дали някои основни политики, които са насочени към ограничаване на езика на омразата, се ползват с одобрение и подкрепа сред хората. Допълнителна цел на изследването е да установи някои аспекти на връзката между езика на омразата и разпространението на престъпленията от омраза в български контекст.

За постигане на тези цели са необходими серия от различни проучвания и анализи и затова настоящото проучване трябва да се разглежда само като първа

¹ За подробен анализ на международните стандарти в областта вж. гл. 6 „Слово на омразата“ от книгата на Б. Боев, А. Кашъмов, К. Кънев, Н. Огнянова, П. Русинова „Свободата на изразяване“ (под общата редакция на К. Кънев, Сиби, 2010).

стъпка в тази посока. За изясняване на цялостната картина то трябва да се допълни поне с още три изследвания: контент анализ на медийно съдържание, който да регистрира степента и модалитета на разпространение на езика на омразата в медиите, качествено изследване, както и класическо виктимологично проучване сред жертви на престъпления, мотивирани от расова омраза, ксенофобия, антисемитизъм или други форми на нетолерантност.

Тъй като това е първо проучване по темата за Институт „Отворено общество“ – София, екипът направи два избора, които трябва да бъдат мотивирани. От една страна, тук езикът на омразата се разглежда във възможно най-широк контекст – във връзка с обществени настроения и лични усещания за обида и заплахата, както и чрез съпоставяне на отношението към представители на различни малцинства с отношението към различни професии. Този избор се основава на разбирането, че езикът на омразата не е само проблем на отношенията на мнозинството към малцинствата, а е проблем на общността като цяло и трябва да се разглежда във връзка с други проблеми на нейното политическо измерение.

От друга страна, за нуждите на това проучване беше адаптирано международно признатото определение за „език на омразата“, като при това беше значително опростено. Възприетото² в международните отношения определение на „език на омразата“ е: „...понятие, което покрива всички форми на изразяване, които разпространяват, подбуждат, насърчават или оправдават расовата омраза, ксенофобията, антисемитизма или други форми на омраза, основани на нетолерантност, включително нетолерантност, изразена чрез агресивен национализъм и етноцентризъм, дискриминация или враждебност срещу малцинствата, мигрантите и хората от имигрантски произход“.

В този си вид международно признатото определение не е подходящо за включване във въпросник за национално представително социологическо проучване, защото съдържа сложни понятия, които биха изисквали допълнително пояснение при комуникацията с респондентите. За целите на проучването беше възприето работно определение на езика на омразата като „изказвания в публичното пространство, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на малцинства“. При някои въпроси понятието „малцинства“ е пояснено чрез примери, които посоч-

ват представители на етнически и религиозни малцинства, чужденци и малцинства на основата на сексуална ориентация. При въпросите за обществената подкрепа за политиките за ограничаване на езика на омразата е включена и възможността в определението да се съдържа и „агресивен национализъм“.

Особености на работното определение:

- То е по-широко от възприетото в българския наказателен закон определение³, в което под „малцинства“ се разбират само различията на основа раса, народност и етническа принадлежност. Намираме обаче, че включването на разпространяването на агресивен национализъм и малцинствата на основа различна сексуална ориентация в проучването е по-оправдано, доколкото то съответства на духа и смисъла на възприетата дефиниция в международните отношения.
- Работното определение включва и изказвания, които не само подбуждат към омраза и агресия, но и които изобщо изразяват „неодобрение“⁴ към малцинствата. Допускането на екипа е, че ако едно изказване съдържа „неодобрение“, то вече предполага негативна оценка и подбужда към дискриминация и омраза.
- Работното определение на езика на омразата обаче е ограничено, доколкото то не покрива всички възможни форми на изразяване, а се отнася само до слово – говорено/писано. Този избор беше направен от гледна точка на необходимостта въпросникът да бъде максимално опростен и разбираем за респондентите.

Съзнателно беше направен и изборът да не се изследват всички възможни обекти на езика на омразата. От други изследвания⁵ е известно, че езикът на омразата е насочен не само и не просто срещу представите-

³ Член 162 от Наказателния кодекс на България след последната промяна от 2011 г. гласи: „Който чрез слово, печат или други средства за масова информация, чрез електронни информационни системи или по друг начин проповядва или подбужда към дискриминация, насилие или омраза, основани на раса, народност или етническа принадлежност, се наказва с лишаване от свобода от една до четири години и с глоба от 5 хиляди до 10 хиляди лева, както и с обществено порицание“.

⁴ В свое скорошно решение ВАС приема, че асоциирането на гей общността с „извратености“ от водещия на популярно ТВ предаване по време на интервю с министър-председателя изразява „неодобрение“, но не и омраза и агресия спрямо тях (Решение № 16558 от 27 декември 2012 г., цитирано от БХК в годишния доклад за състоянието на правата на човека за 2012 г.). Така изразеното „неодобрение“ обаче несъмнено попада в обхвата на определението за „език на омразата“ според Съвета на Европа.

⁵ Вж. например: Chon A. Noriega and Francisco Javier Iribarren, Quantifying Hate Speech on Commercial Talk Radio, A Pilot Study, CSRC Working Paper, Nov. 2011.

² Комитет на министрите към Съвета на Европа, Препоръка № R (97) 20 за „езика на омразата“, 1997 г.

ли на малцинствени групи, но и с еднакво ожесточение срещу представители на мнозинството, които издигат като своя кауза защитата на основните права на малцинствата. В България има множество примери за език на омразата, насочен срещу български правозащитни организации или срещу журналисти, които заемат позиция в защита на малцинства. Тази асоциация би представлявала несъмнено много интересен обект за изследване, но според редица проучвания неправителствените организации не са достатъчно популярни в България на национално ниво, т.е. методът на национално представително социологическо проучване не би бил най-подходящ. В бъдеще ще трябва да се търсят други методи за изследване на целия кръг социални групи, които стават жертви на езика на омразата.

КОНТЕКСТ НА ПРОВЕЖДАНЕ НА ПРОУЧВАНЕТО

България е най-бедната държава на ЕС и страната с най-бързо застаряващо население в ЕС. Между 2000 и 2008 г. благодарение на перспективата за членство в ЕС България изживява период на стабилен икономически растеж⁶ – най-дългия в най-новата си история. Делът на чуждестранните инвестиции като част от БВП нараства значително – от 15,8 % през 2000 г. до 33,6 % през 2008 г. През 2009 г., след началото на глобалната икономическа криза, е отбелязан рязък спад и в двата показателя; за 2010 и 2011 г. има много скромнен растеж, който спира през 2012 г.

От 2009 г. се наблюдава спад в равнището на заетостта и през 2012 г. коефициентът на заетост за възрастовата група 20–64-годишни пада до 63 %, което е понижение със 7,7 процентни пункта спрямо коефициента на заетост през 2008 г. Намалването на заетостта засяга два пъти повече мъжете⁷, отколкото жените. През второто тримесечие на 2013 г. коефициентът на безработица сред населението на възраст 15–64 години е 14,2 % за мъжете и 11,7 % за жените. Коефициентът на безработица сред младежите на възраст 15–24 години е 28,15 %. Коефициентът на безработица сред

живеещите по селата е 17 %. Безработните са около 434 000 души, от които 150 000 души са безработни от две и повече години.

С присъединяването на България към ЕС през 2007 г. възможностите на Брюксел да влияе върху вътрешнополитическите развития в страната са ограничени. Първите пет години на членството в ЕС са доминирани от постоянен риск от ревизия на основните достижения на демократичния преход. Заедно с Румъния България продължава да бъде обект на специално наблюдение от страна на Европейската комисия по отношение на съдебната реформа и борбата с корупцията и организираната престъпност. През 2013 г. е регистрирано ново и сериозно ограничаване⁸ на медийната свобода; индексът за възприятия на корупция също се влошава.

Политическата обстановка към момента на проучването е сравнително нестабилна. Гражданите имат по-голямо доверие в институциите на ЕС (42 % доверие), отколкото в националните. Доверието в Парламента и в органите на съдебната власт е трайно под 15 %. Ниското доверие засяга всички институции на представителната демокрация в страната. Най-популярната институция в страната е Полицията (31,2 % доверие), следвана от Президента и БНБ (с по 30 %). От есента на 2012 г. избухват периодично обществени протести, мотивирани първоначално от екологични каузи (есента на 2012 г.), а след това от икономически (февруари 2013 г.). В края на февруари 2013 г. правителството на управляващата популистка и дясноцентристка партия ГЕРБ подаде оставка.

Предсрочни парламентарни избори бяха проведени на 12 май 2013 г. Те отново бяха спечелени от ГЕРБ, но с недостатъчно мнозинство, и партията не успя да сформира нито самостоятелно, нито коалиционно правителство. На 29 май 2013 г. беше сформирано правителство от втората и третата парламентарна сила – БСП и ДПС, което управлява с мълчаливата подкрепа на четвъртата парламентарна сила – националистическата партия „Атака“. След едно злополучно кадрово решение⁹ на парламентарното мнозинство от 14 юни в София се провеждат ежедневни протести с искане за оставка на правителството, като през първите седмици на протестите в тях участват десетки хиляди.

⁸ Според Индекс на свободата на пресата, Репортери без граници.

⁹ На 14 юни 2013 г. решение на Народното събрание за избор на председател на Държавната агенция за национална сигурност (контраразузнаването) предизвика силно обществено недоволство и беше ревизирано след два дни под натиска на масови протести в София.

⁶ Според данни на НСИ средният темп на нарастване на БВП за периода е 6,7 %.

⁷ Според данни на НСИ коефициентът на заетост при мъжете през 2012 г. намалява с 10,3 процентни пункта спрямо 2008 г. и респективно с 5,2 процентни пункта при жените.

На национално ниво основният двигател на политиките за ограничаване на използването на езика на омразата досега са били международноправните ангажменти на страната. Общественото доверие в националните институции е ниско, а правозащитните институции (като омбудсман, Комисия за защита от дискриминация) са слабо познати, нямат реално национално покритие и страдат от бюджетни и административни ограничения. Няма национална институция, която да се е заявила категорично като лидер на обществена политика срещу използването на езика на омраза и срещу насърчаването на престъпления от омраза.

На този етап не се открояват и значими политически сили или отделни политици, които да припознават борбата с езика на омразата като своя кауза или поне да изразяват публично неодобрение на подобни изказвания. На този фон неправителствените организации и основно Българският хелзинкски комитет играят най-активна роля в борбата с езика на омразата и поддържането на обществена нетърпимост към подобен тип явления.

Още едно събитие има значение с оглед на интерпретирането на данните от проучването. То беше проведено през юли 2013 г., като по същото време бежанската вълна от конфликта в Сирия достигна границите на България. По данни¹⁰ на ДАБ за периода януари – август 2013 г. в страната има регистрирани пет пъти повече чужденци, които търсят закрила, спрямо същия период на 2012 г. В София и по границата с Турция са открити допълнителни приемателни центрове. В периода септември – ноември 2013 г. темата предизвика голямо медийно и политическо внимание, а заедно с това ескалира и използването на език на омразата срещу бежанците. Много е възможно между периода на събиране на данните и публикуването на това изследване някои от обществените нагласи по отношение на чужденците да са променени. Изследване¹¹ на „Алфа Рисърч“ от септември 2013 г. регистрира „изостряне на социалната чувствителност по темата за бежанците, като 83 % от населението изразяват опасения, че нарастващият брой чужденци крие рискове за сигурността на страната... мнението е поляризирано по въпроса дали България трябва да продължава да приема бежанци“.

¹⁰ Прессъобщение на ДАБ от края на август 2013 г., според което за периода януари – август 2013 г. в страната са регистрирани 3017 души, търсещи закрила; за същия период на 2012 г. те са 614.

¹¹ Обществени нагласи, септември 2013 г., Алфа Рисърч, www.alpharesearch.bg, с. 29.

РАЗПРОСТРАНЕНИЕ НА ЕЗИКА НА ОМРАЗАТА

Близо половината (45,6 %) от пълнолетните български граждани през последните 12 месеца са чували публични изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на малцинства. Жителите на София, висшистите, по-заможните и младите хора (на възраст 18–29 години) съобщават по-често, че са се сблъскали с езика на омразата. Причината обаче най-вероятно не е само в това, че те са по-често изложени на такива изказвания. Точно тези групи имат чувствителност, разпознават езика на омразата като такъв и са по-склонни да го определят като проблем.

Най-рядко съобщават, че са били свидетели на прояви на език на омразата, граждани на възраст над 60 години, нискообразовани, с доходи под 240 лева на член от семейството на месец и хората, които живеят в селата. Сред тези групи се наблюдава най-слаба чувствителност към езика на омразата като проблем. Причината се крие вероятно в общата им маргинализация, както и в това, че може би имат други и по-сериозни проблеми за решаване от езика на омразата.

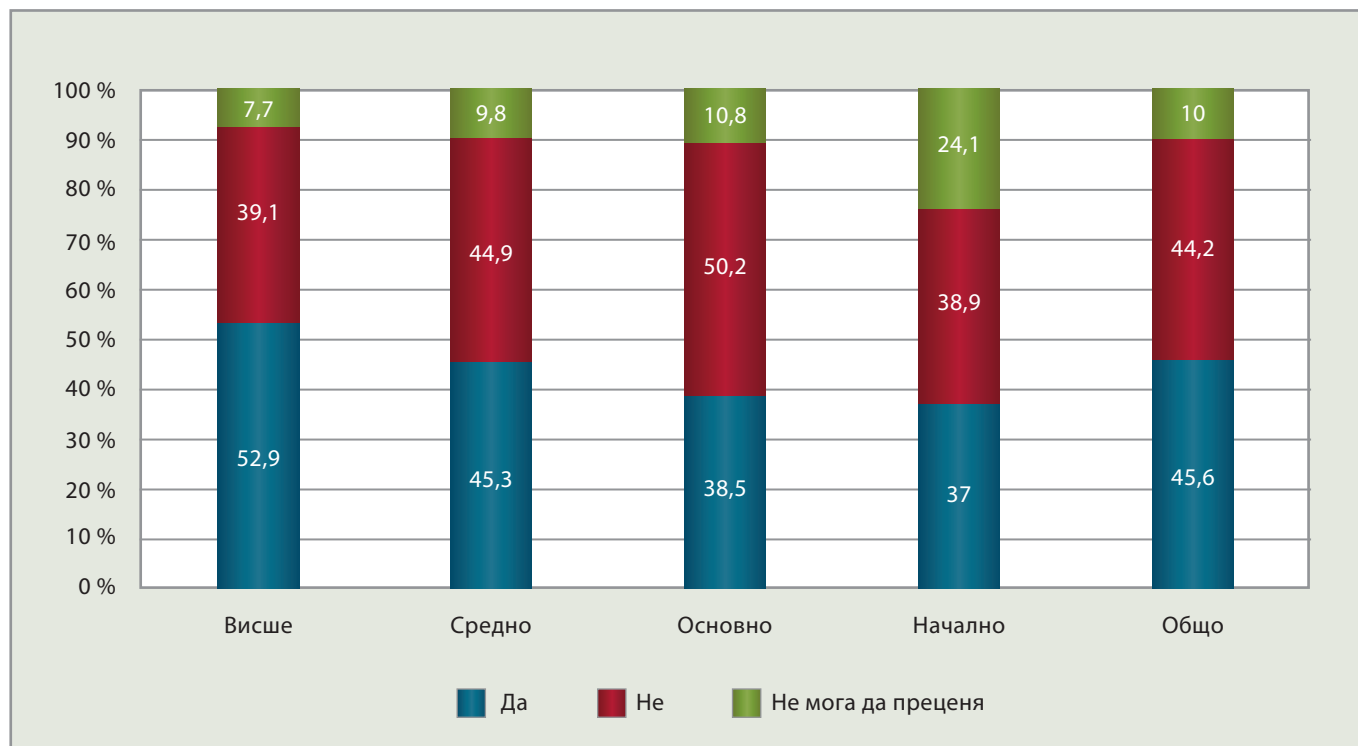
Респондентите, които се самоопределят като роми, съобщават, че са се срещали с езика на омразата малко по-често, отколкото средното за страната (49,3 спрямо 45,6 %). Турците обаче съобщават, че се срещат с езика на омразата значително по-рядко, отколкото средното за страната (35,1 спрямо 45,6 %).

От респондентите, които са се сблъскали с езика на омразата, 24 % съобщават, че са чували „много често“ изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия срещу представители на малцинства, а близо 40 % съобщават, че са чували „често“ такива изказвания.

Тоест близо 64 % от тези, които са се сблъскали с език на омразата, са чували „често“ или „много често“ такъв език. Това означава, че висок дял от населението е изложено много често на публични изказвания, които могат да бъдат определени като език на омразата.

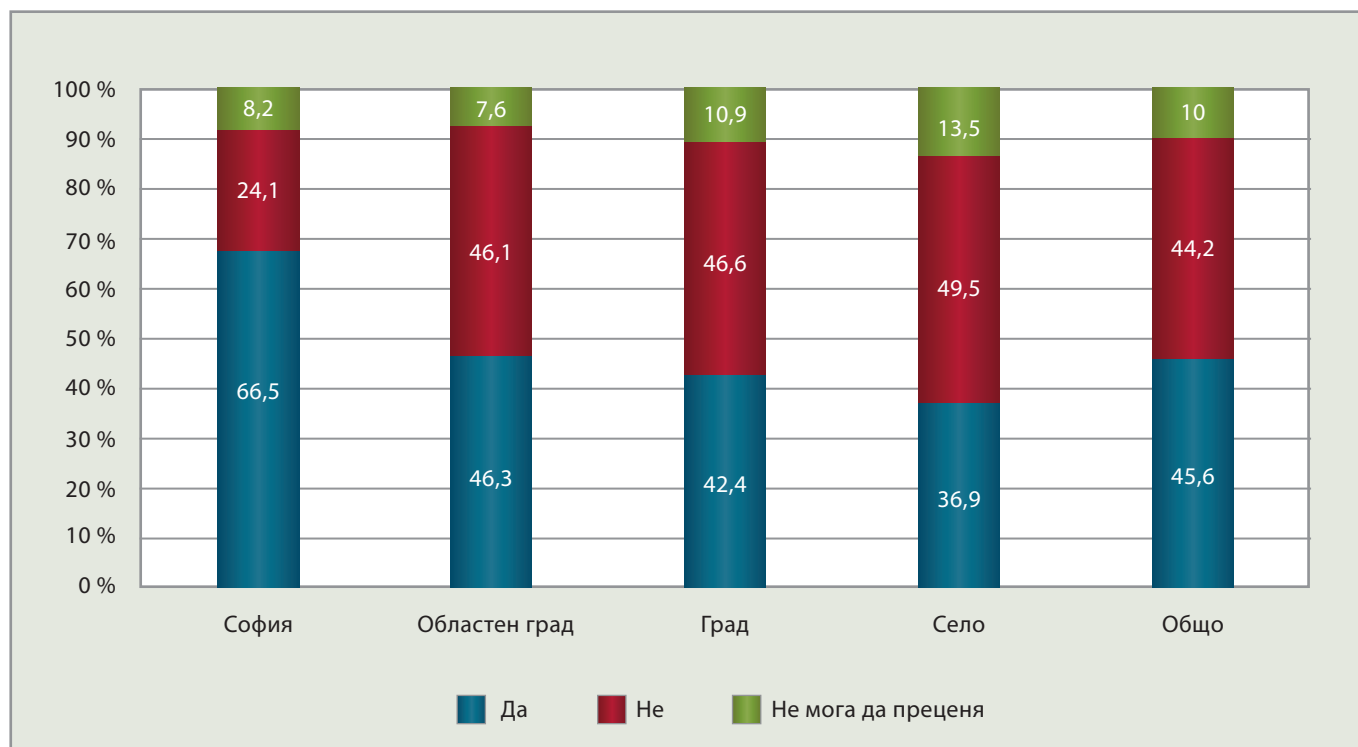
Това е проблем, с който се сблъскват преди всичко активните хора – с напредването на възрастта намаляват едновременно съобщаването за срещи с езика на омразата и честотата на тази срещи.

Фиг. 1. Влияние на образованието

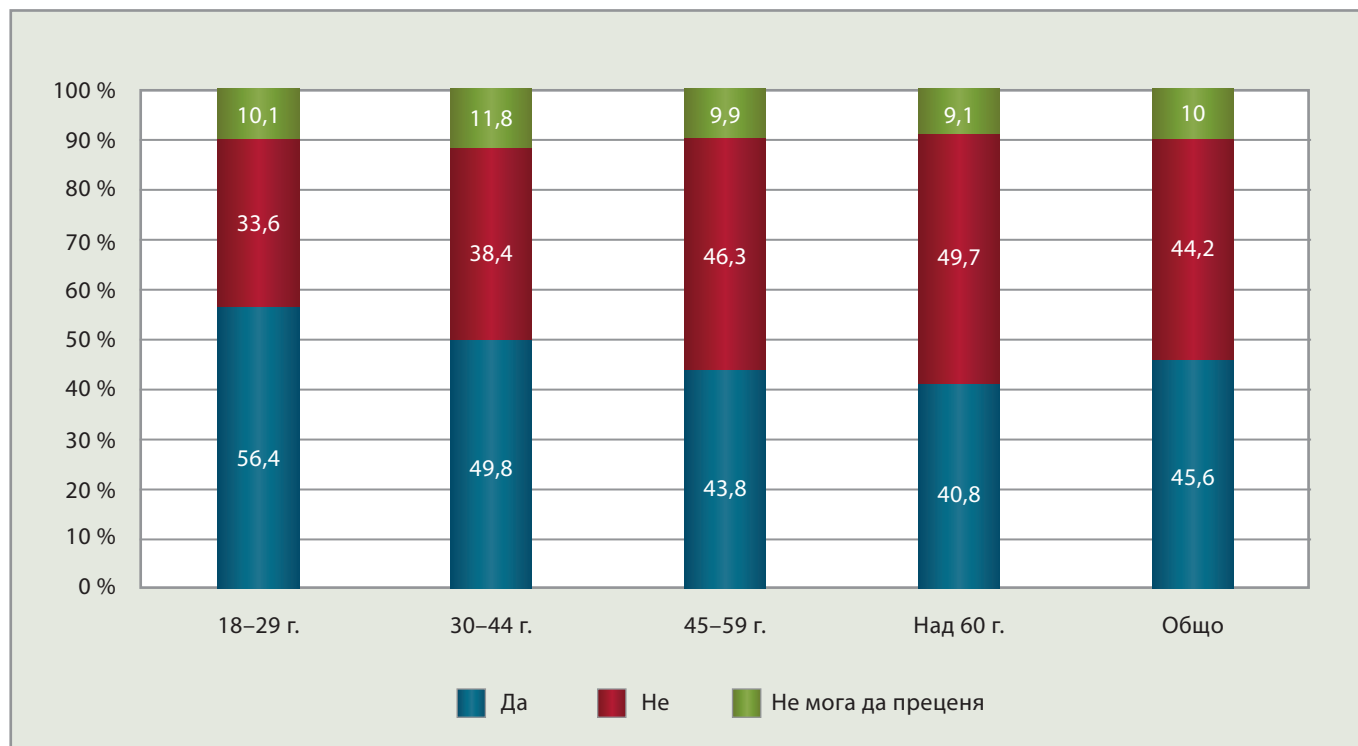
Въпрос: През последните 12 месеца чували ли сте в публичното пространство изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на етнически, религиозни или сексуални малцинства?

Фиг. 2. Влияние на градската среда

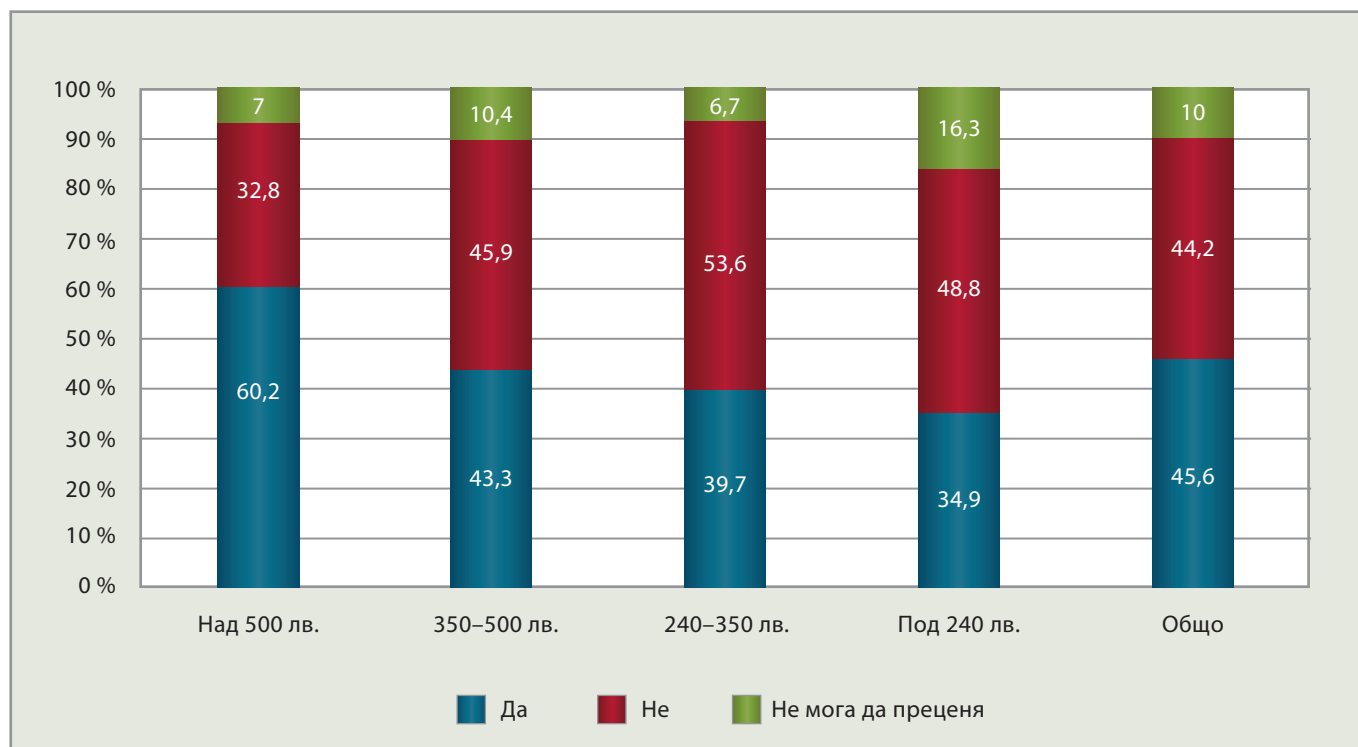
Въпрос: През последните 12 месеца чували ли сте в публичното пространство изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на етнически, религиозни или сексуални малцинства?

Фиг. 3. Влияние на възрастта

Въпрос: През последните 12 месеца чували ли сте в публичното пространство изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на етнически, религиозни или сексуални малцинства?

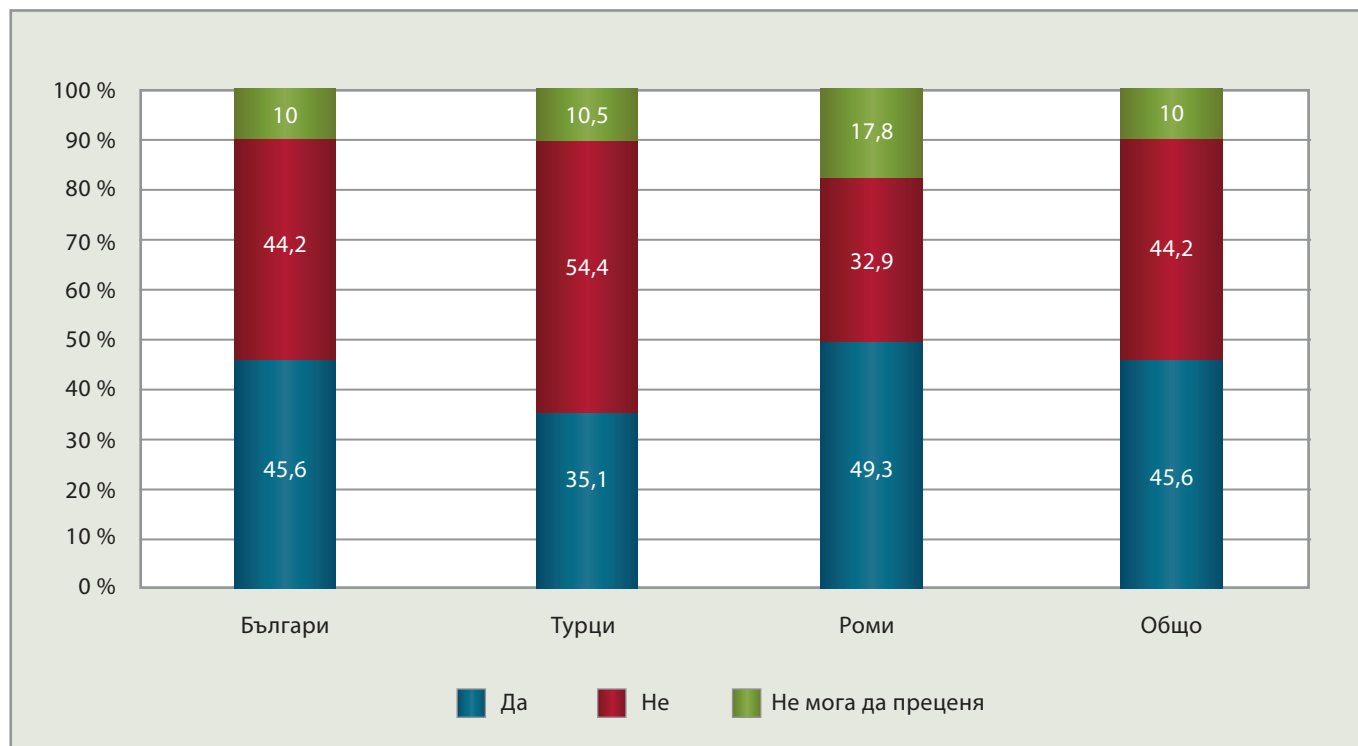
Фиг. 4. Влияние на доходите

Въпрос: През последните 12 месеца чували ли сте в публичното пространство изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на етнически, религиозни или сексуални малцинства?

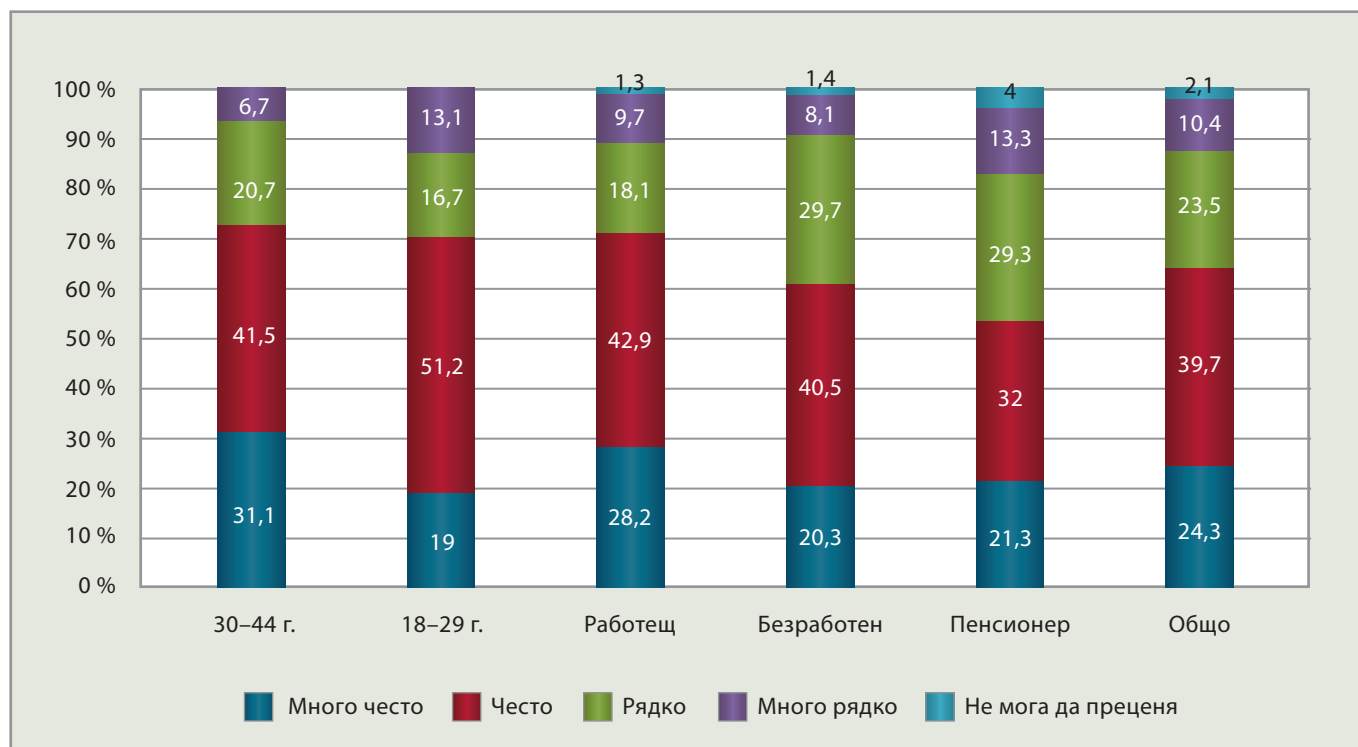

Фиг. 5. Влияние на етническата принадлежност

Въпрос: През последните 12 месеца чували ли сте в публичното пространство изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на етнически, религиозни или сексуални малцинства?

Фиг. 6. Честота на излагане на език на омразата

Въпрос: Ако да – колко често сте чували в публичното пространство изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на етнически, религиозни или сексуални малцинства?

Езикът на омразата подбужда към дискриминация и омраза, но вероятно най-опасната му характеристика е, че той създава условия, които улесняват и насърчават извършването на престъпления от омраза. Връзката между езика на омразата и престъпленията от омраза е установена в редица изследвания. В български контекст тази връзка също изглежда безспорна, защото проучването установява, че 1/6 от респондентите са били изложени на изказвания, които внушават малоценност на представителите на малцинствата. Казано с други думи, у 17 % от респондентите конкретни изказвания на журналисти и политици са създали впечатлението, че физическото насилие или повреждането на имущество на представители на малцинствата е правилно или добро поведение или най-малкото е по-слабо укоримо, отколкото ако е насочено към българи. Високият дял на тези, които не могат да преценят дали са чували такива изказвания (23 %), също е показателен сам по себе си.

Респондентите, които се самоопределят като роми, съобщават, че са били изложени на такива изказвания по-често, отколкото средното за страната (24,7 спрямо 17 %). На практика всеки четвърти ром е чувал изказвания, които внушават малоценност на групата. Резултатите тук трябва да се приемат с известна уговорка, доколкото най-голям дял от самоопределилите се като роми са отговорили, че не могат да преценят (38,4 %).

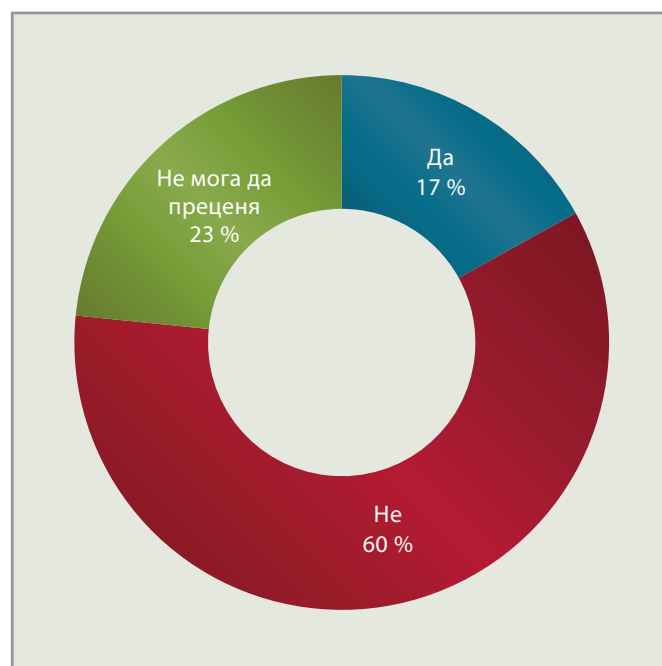
Респондентите, които се самоопределят като турци, имат най-категорично мнение по въпроса. При тях почти 72 % не са чували такива изказвания, а делът на тези, които не могат да преценят, и на тези, които са чували, е еднакъв (14 %).

ОБЕКТИ НА ЕЗИКА НА ОМРАЗАТА

Три обществени групи изпъкват като основни обекти на езика на омразата в България – роми, турци и хомосексуални. От респондентите, които съобщават, че са чували език на омразата, 91 % споделят, че изказванията са били насочени срещу роми, 58 % са чували език на омразата срещу турци, а 38 % – срещу хомосексуални. Всички останали групи, които потенциално биха могли да се припознаят като жертви, са споменати¹² в под 10 %

¹² Респондентите са имали възможност да посочат до три отговора по шоу карта.

Фиг. 7. Връзка между език на омразата и престъпления от омраза

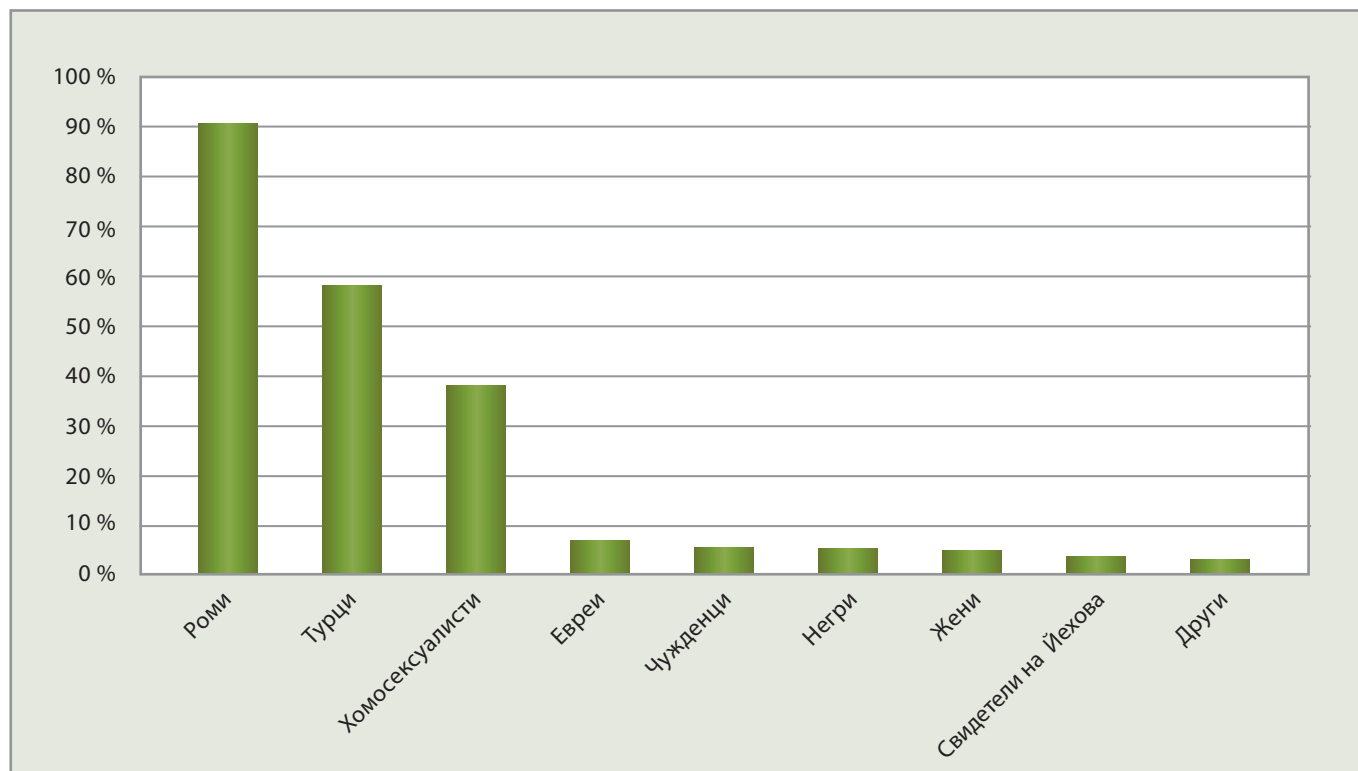
Въпрос: Случвало ли се е конкретно изказване на политици или журналисти да създаде у Вас впечатление, че физическото насилие или повреждането на имуществото на роми, хомосексуалисти или чужденци е правилно или добро поведение или е по-слабо укоримо, отколкото ако е насочено към българи?

от отговорите. Дистанцията между ромите и следващата по степен на засягане малцинствена група е значително. На практика ромите са посочени като основен обект на езика на омразата в преобладаващия брой отговори.

Разпознаването на хомосексуалните като специфична група, която може да бъде обект на език на омразата, варира сред различните респонденти. Жителите на София, висшистите и особено младите (на възраст 18–29 години) са склонни далеч над средното за страната да асоциират хомосексуалните като група, която е обект на език на омразата. Обратно – респондентите с основно образование са най-малко склонни да разпознават тази група като обект на езика на омразата.

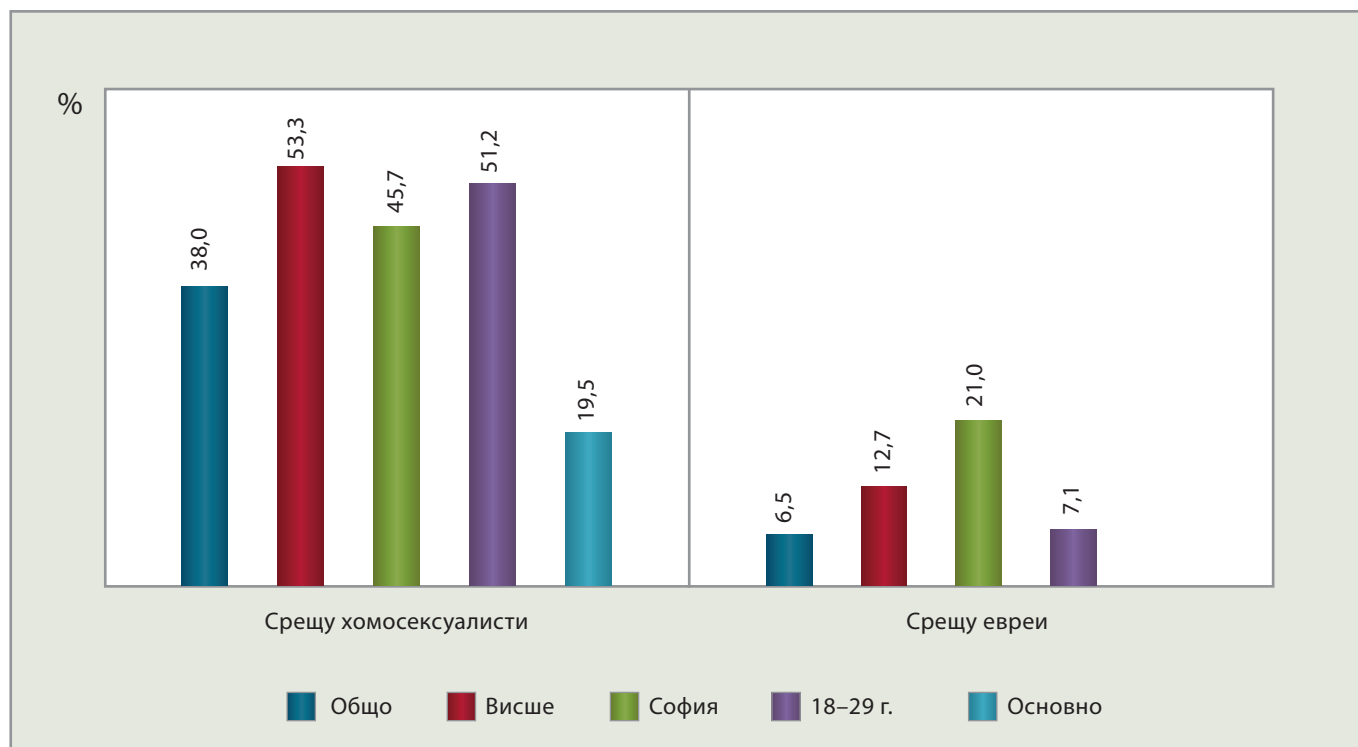
Подобно разграничение важи и при разпознаването на евреите като група, която е обект на език на омразата. Само висшистите и жителите на София са по-склонни от средното за страната да определят евреите като група, която е обект на езика на омразата.

Фиг. 8. Обекти на езика на омразата според етническа или друга група принадлежност

Въпрос: Ако да – срещу кого най-често сте чували изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия?

Фиг. 9. Разпознаване на обектите на езика на омразата

Въпрос: Ако да – срещу кого най-често сте чували изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия?

ПОПУЛЯРНОСТ НА ОТДЕЛНИ НЕГАТИВНИ ОБЩЕСТВЕНИ ПРЕДСТАВИ СПРЯМО МАЛЦИНСТВАТА

Речта на омразата се изразява в насаждане на негативни обществени представи спрямо малцинствени групи. В проучването са тествани две такива представи – за това, кой бива най-често асоцииран с „престъпник“ и със „заплаха“. Във възможните отговори са включени както представители на малцинства, които са признат обект на езика на омразата, така и представители на професионални групи. Целта е чрез сравнение между двете да се установи доколко сериозен проблем е езикът на омразата.

Най-голямата група респонденти (37 и 40 %) не е склонна трайно да асоциира нито представители на малцинства, нито представители на отделни професии с понятията „престъпник“ или „заплаха“. Все пак това са по-малко от половината от респондентите. Тоест повече от половината от респондентите са склонни трайно да свързват с негативни стереотипи представители на много и различни малцинства и професионални групи.

Най-популярната асоциация е между „политик“ и „престъпник“ – близо 32 % от гражданите свързват думата „престъпник“ първо с „политик“.

Двадесет процента от респондентите свързват думата „престъпник“ с „ром“. Това е 1/5 от населението на страната и показва много силно разпространен негативен стереотип за ромите. Веднага след „ром“ идва асоциацията на „престъпник“ със „скинхед“ – 15 % от респондентите асоциират „престъпник“ със „скинхед“. Ако е наистина осъзнато (а не просто защото самата дума не е българска), това предполага, че мненията са доста популярни и че една сериозна група от хората осъзнава ясно престъпната природа на расизма и ксенофобията.

Представителите на етническите малцинства са по-малко склонни да поддържат негативни стереотипи за другите, сравнено със средното за страната. Близо 58 % от респондентите, които са се самоопределили като роми, казват, че не биха асоциирали нито една от изброените категории лица с понятието „престъпник“ или с понятието „заплаха“; същото заявяват 48,2 % от турците, но само 37,6 % от българите. Ромите са и по-малко склонни да свързват „престъпник“ с „политик“ – 22 спрямо 32 % от българите, или „скинхед“ с „прес-

тъпник“ – 9,6 % от ромите, сравнено с 16,7 % от българите. Сред самите роми никой не асоциира „престъпник“ с „ром“.

Турците са също така по-малко склонни да свързват ромите с негативни стереотипи, сравнено със средното за страната. Само 12,3 % от турците свързват „ром“ с „престъпник“ (при 20 % средно за страната) и само 8,8 % от турците свързват „ром“ със „заплаха“ (при 21 % средно за страната).

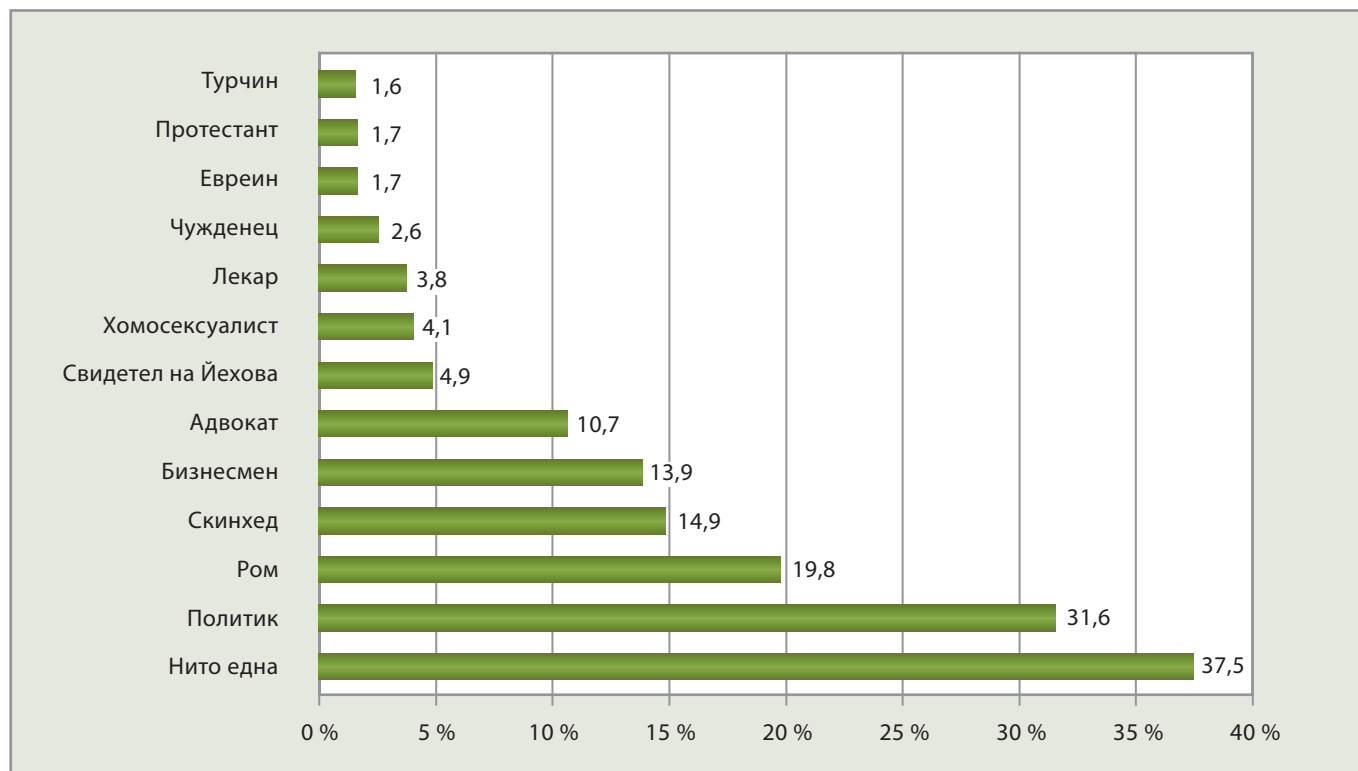
Някои от малцинствата, които са традиционно възприемани като обект на езика на омраза, като турци и евреи, изобщо не са свързвани с двата тествани тук негативни стереотипа. Под 2 % от хората свързват „турчин“ или „евреин“ с понятието „престъпник“, което е по-нисък дял от този на респондентите, които свързват „престъпник“ с „лекар“ например. При асоциациите със „заплаха“ картината е сходна.

Хомосексуалните също почти не са асоциирани с „престъпник“ – само около 4 % от респондентите правят такава асоциация; при тях асоциацията със „заплаха“ е също много слаба.

Вижда се, че най-популярните обекти на езика на омразата в България – роми, турци и хомосексуални, са жертва на различни негативни стереотипи. От гледна точка на прилагането на политики за ограничаване на използването на езика на омразата това предполага, че ако кампаниите за повишаване на обществената чувствителност са насочени едновременно срещу езика на омразата към трите групи, те имат по-малък шанс за успех. Печелившата стратегия би била да се развият паралелни, но различни кампании по отношение на употребата на език на омразата срещу малцинствата, за да могат да се отчетат особеностите в негативните стереотипи спрямо всяко малцинство.

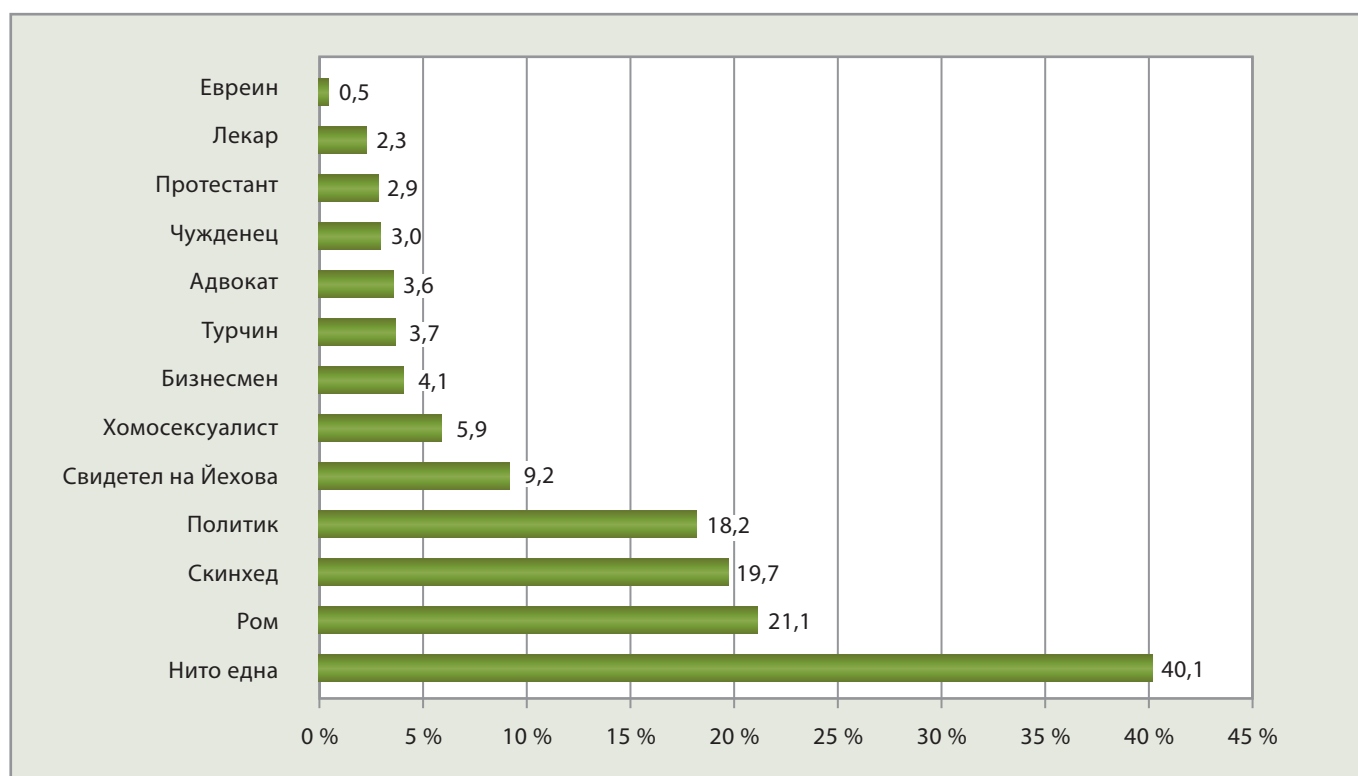
Една от особеностите на езика на омразата в България (в сравнение с други страни на ЕС) е, че чужденците и имигрантите са много по-слабо определяни като заплаха в сравнение с „местните“ малцинства, като ромите например. Малко вероятно е обаче това да се дължи на по-високата степен на толерантност спрямо чужденците. По-скоро има две други причини. От една страна, самото проучване беше направено през юли 2013 г., преди да се заговори масово за бежанците от военния конфликт в Сирия. Много е вероятно нагласите спрямо чужденците след това да са силно променени в негативна посока. И от друга, доколкото изобщо в България има чужденци и имигранти, то големият дял от населението няма преки впечатления за тях. Имигрантите живеят главно в големите градове.

Фиг. 10. Най-популярни асоциации с „престъпник“

Въпрос: С коя от посочените групи хора свързвате думата „престъпник“?

Фиг. 11. Най-популярни асоциации със „заплаха“

Въпрос: С коя от посочените групи хора свързвате думата „заплаха“?

МЕДИИ НА ЕЗИКА НА ОМРАЗАТА

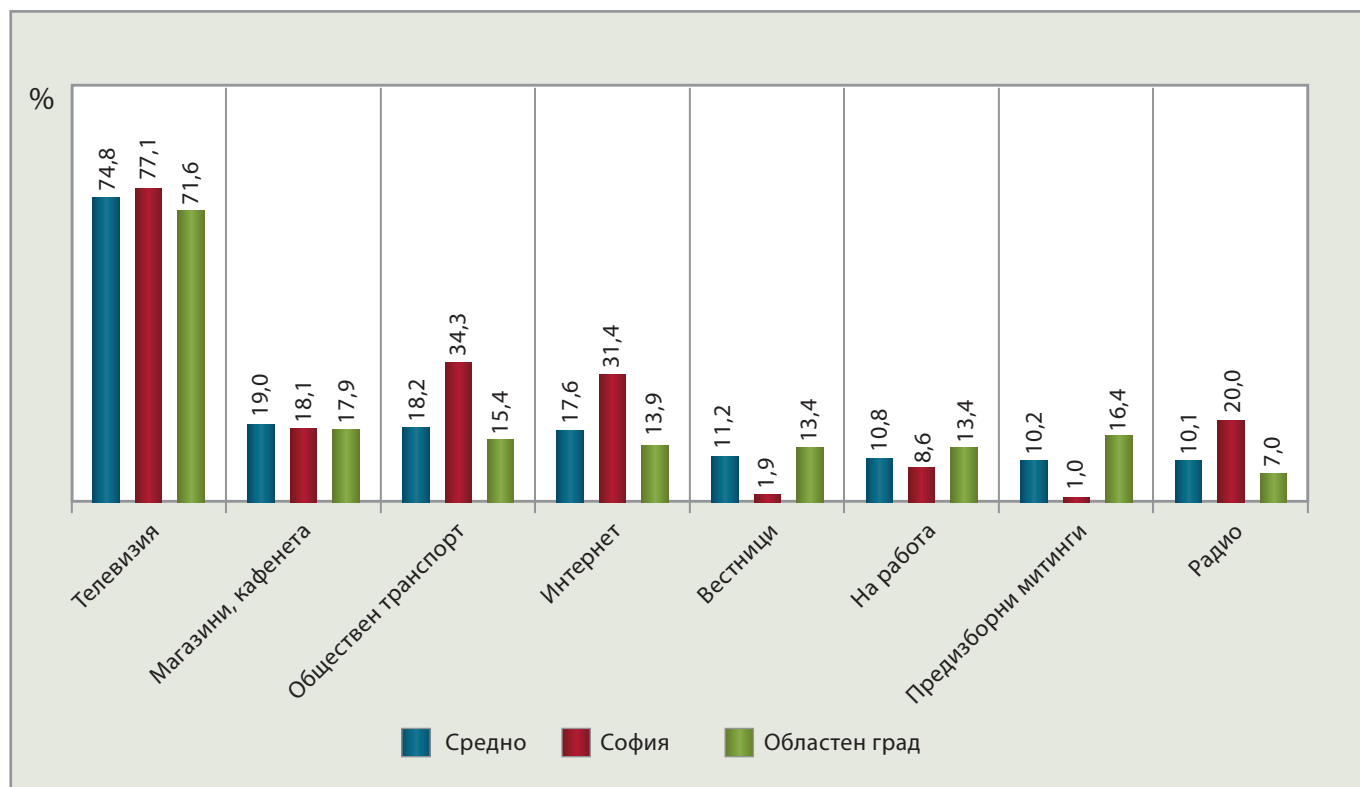
Най-значимият фактор за разпространението на езика на омразата е телевизията – близо 75 % от хората, които са се сблъскали с езика на омразата, са чували такива изказвания по телевизията.

Общо за страната значението на интернет като медия за разпространение на езика на омразата е

Интернет обаче е втората по значимост медия за разпространение на езика на омразата (след телевизията) по отношение на хората във възрастовите групи 18–29 години и 29–44 години, както и за висшите, за работещите и за сравнително имотните (с доходи над 500 лева на месец на човек от домакинството).

За безработните вторият основен канал за разпространение на езика на омразата (след телевизията) са местата за социален живот – кафенета, ресторанти, магазини. При тях интернет е на трето място.

Фиг. 12. Медии на езика на омразата

Въпрос: Къде най-често чувате изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия срещу малцинства?

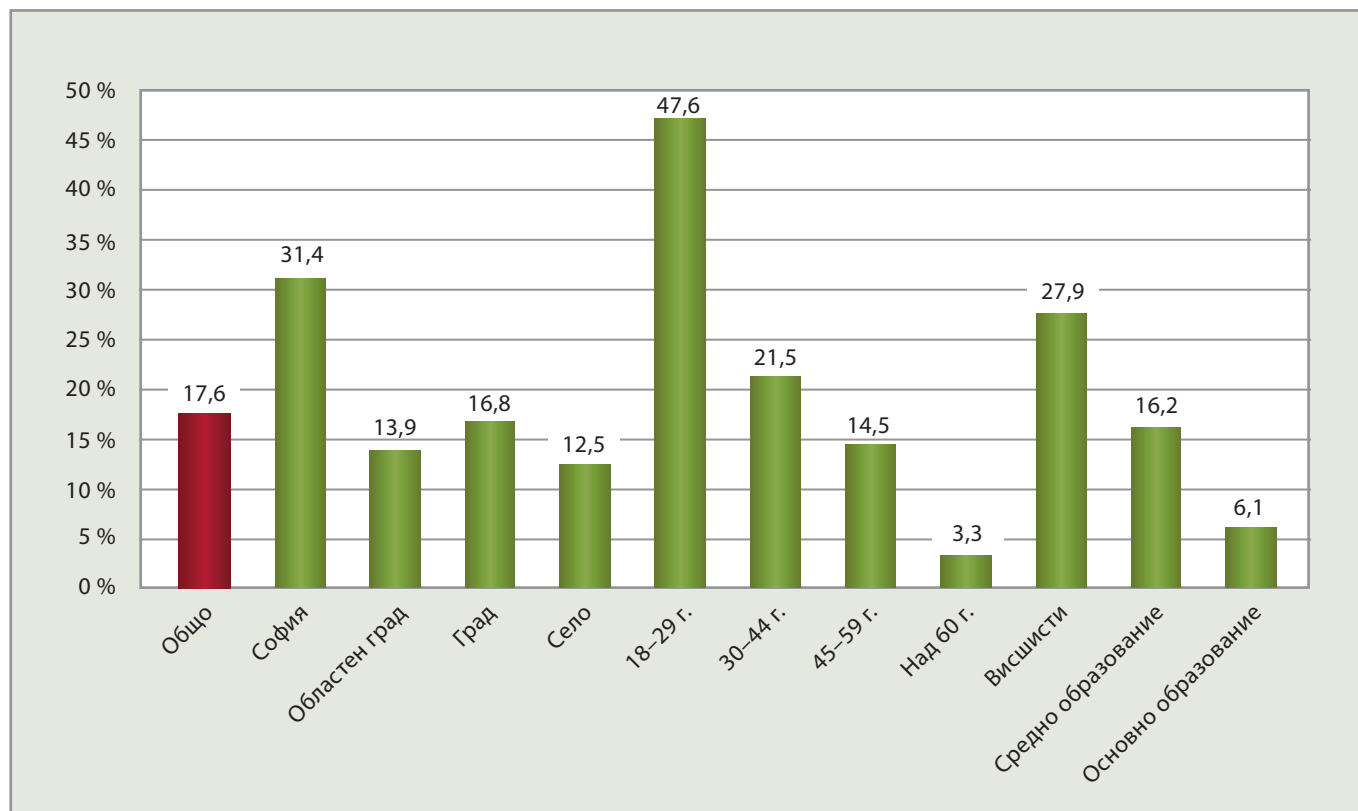
по-малко от това на телевизията. Повече хора са чували език на омразата в средствата за градски транспорт, отколкото в интернет. Достъп¹³ до интернет в България имат 51 % от домакинствата, т.е. публиката е ограничена в сравнение с разпространението на телевизията. Интернет практически не е фактор за разпространение на езика на омразата за пенсионерите в частност и за възрастното население изобщо.

Интересно е разпределението на медиите по отношение на разпространението на езика на омразата за жителите на София – далеч на първо място е телевизията, но на второ място е общественият транспорт, на трето – интернет, а на четвърто – радиото. Вестниците почти не са фактор за разпространение на езика на омразата в София (само 1 % от респондентите ги съобщават), а също и по отношение на младите хора на възраст 18–29 години (само 2,4 % ги споменават).

¹³ По данни на НСИ, 2012 г.

Фиг. 13. Интернет като медия на езика на омразата

Въпрос: Къде най-често чувате изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо малцинства? (Дял на отговорилите „в интернет“)

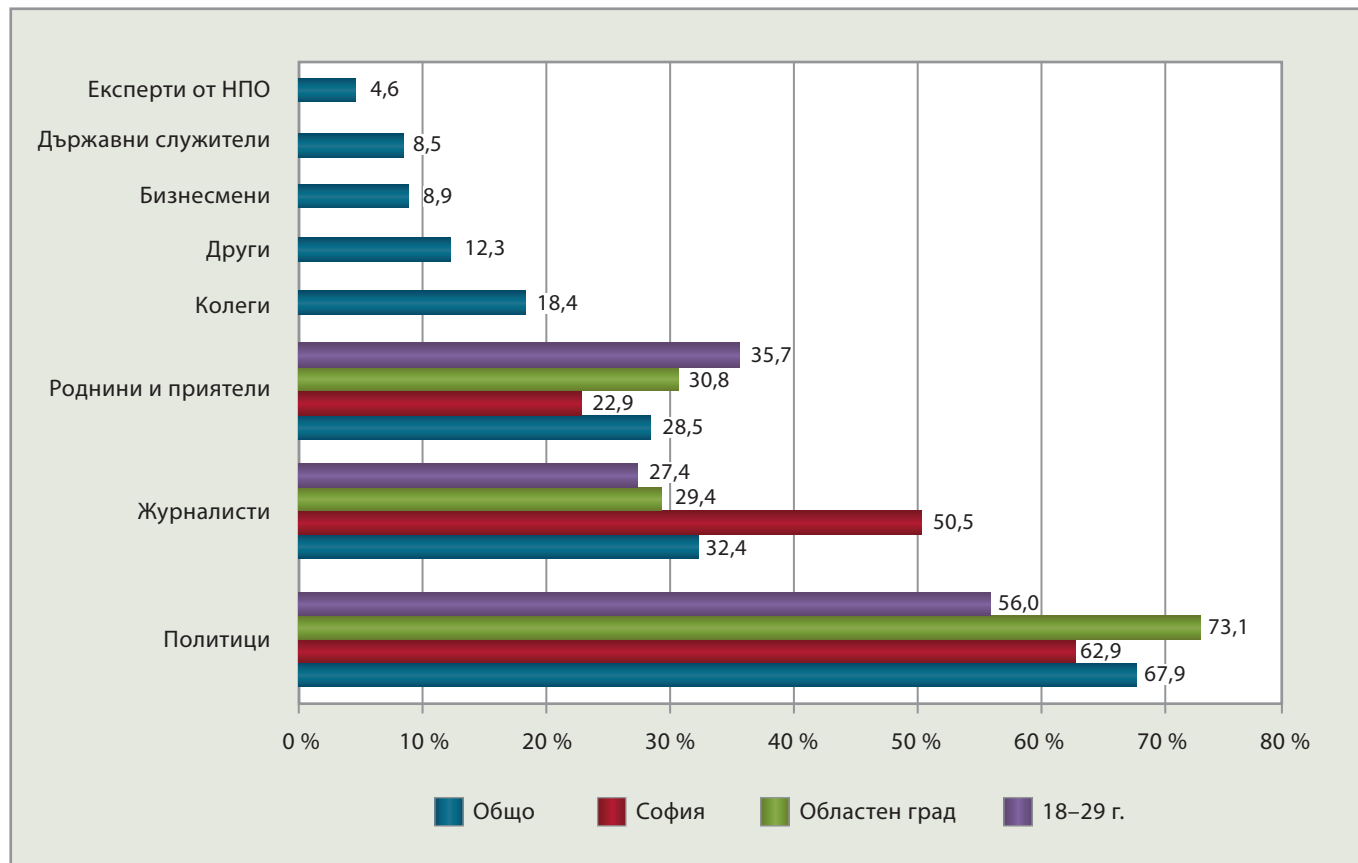
От всички средства за масова информация радиото най-рядко се свързва с разпространението на езика на омразата средно за страната (с изключение на посочения по-горе висок дял – четвърто място в София).

Значението на предизборните митинги и посещението на спортни събития като медия за разпространение на езика на омразата не трябва да се пренебрегва. На национално ниво те са посочени в сравнително малък брой случаи (10,2 % за предизборните митинги и 4,2 % за спортните събития). Обаче през 2011 г. имаше два случая на сблъсъци, породени от език на омразата, които ескалираха и в извършване на престъпления (нападението срещу дома на „Свидетели на Йехова“ в Бургас и бунтът в Катунца); и в двата случая имаше участие на футболни агитки. Освен това е интересно да се отбележи, че влиянието на предизборните митинги като медия за разпространение на езика на омразата в областните градове (16,2 %) е доста по-високо от средното за страната (10,2 %). Възможно е политическото говорене на живо извън София да е доста по-свободно и агресивно от говоренето по време на политически митинги в София.

ГОВОРИТЕЛИ С ЕЗИКА НА ОМРАЗАТА

Респондентите определят най-често политиците (близо 68 % от респондентите) като хората, които използват езика на омразата. На второ място са журналистите (32,4 %). Поименно са посочени няколко политици и един журналист. Политиците имат по-голяма относителна тежест за разпространението на езика на омразата в областните градове (73 %), а журналистите – за София (50 %). Непосредственото социално обкръжение играе съществена роля за разпространение на езика на омразата единствено сред младите (на възраст 18–29 години). При тях значението на изказванията на политиците (56 %) е доста по-ниско от средното за страната (68 %), а комбинираната тежест на роднини и приятели (35,7 %) и колеги (27,4 %) е доста по-високо от средното за страната и за останалите социални групи. За разпространението на езика на омразата сред младите на практика социалната среда е почти толкова важна, колкото и изказванията на политиците.

Фиг. 14. Носители на езика на омразата

Въпрос: Кого най-често сте чували да прави изказвания, които изразяват неодобрение, агресия или омраза срещу представители на малцинства?

ЕЗИКЪТ НА ОМРАЗАТА В ЛИЧНАТА СФЕРА

Най-голяма група от респондентите (45 %) заявяват, че никога не използват изрази, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо малцинства. Този дял е много по-висок сред турците (близо 67 % от тях казват, че никога не използват език на омразата) и сред ромите (53 % от тях заявяват, че никога не използват език на омразата). Хората, които съобщават, че лично употребяват език на омразата „много често“ и „често“, са под 10 % от респондентите.

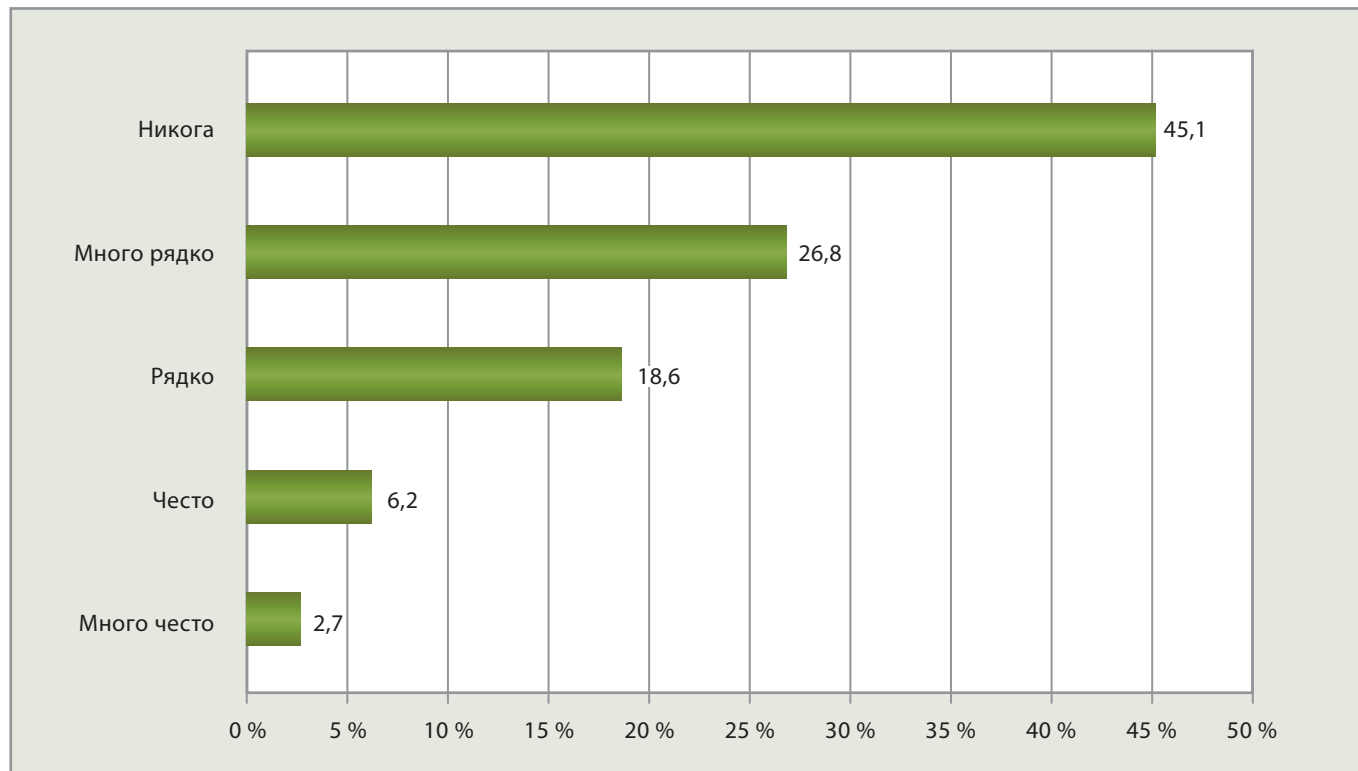
Основната среда на използване на такъв език е битова и неформална – най-често езикът на омразата се използва в приятелски кръг (62 %) и тесен семеен кръг (60 %). Вкореняването на езика на омразата в частната сфера поставя специфични предизвикателства пред кампаниите за повишаване на обществената чувствителност по темата.

За да може посланието на тези кампании да достигне до частната сфера, трябва да се използват специфични стратегии за достигане до различните социални групи (до бедни, безработни, жители на отдалечени и малки населени места) и трябва да се разчита на лична среща и на личен пример.

Проучването показва, че 4,6 % от хората, които изобщо употребяват език на омразата, го използват и в интернет. Това са 2,5 % от всички респонденти. Изследването е национално представително за пълнолетното население, т.е. може да се предположи, че между 1,9 и 3,1 % от пълнолетното население на страната използват език на омразата в интернет. В абсолютни числа това са между 113 000 и 185 000 души.

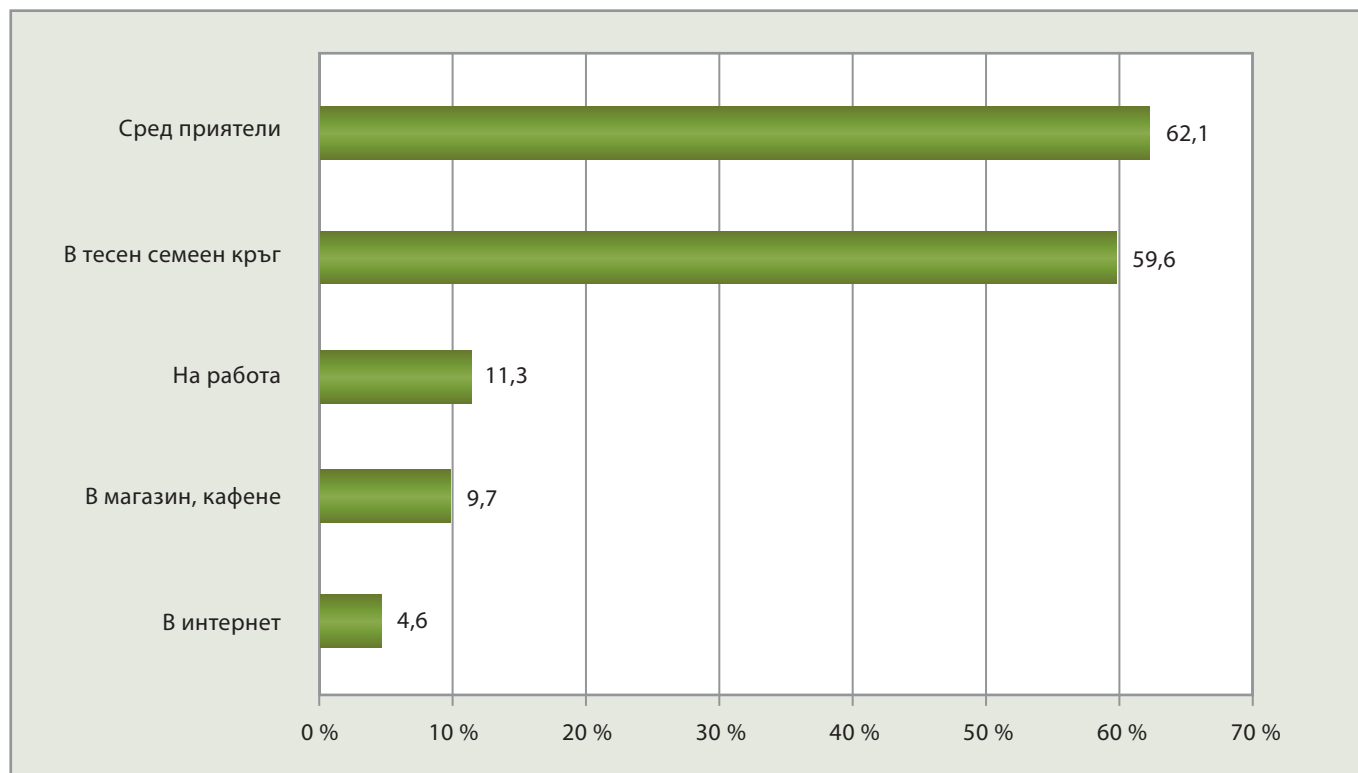
Разбира се, трябва да се държи сметка, че мнозинството от анкетираните осъзнават, че използването на език на омразата е престъпление и е укоримо. Възможно е отговорите да са донякъде изкривени от това съображение.

Фиг. 15. Самооценка по повод честотата на използване на езика на омразата

Въпрос: *Колко често Вие самият използвате език на омразата?*

Фиг. 16. Самооценка по повод контекста на употреба на езика на омразата

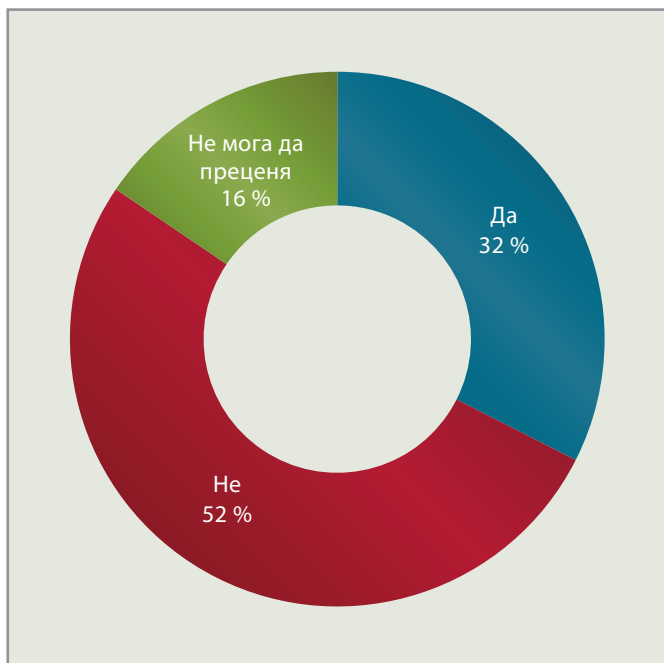
Въпрос: *В какъв контекст най-често употребявате език на омразата?*

ЧЕСТОТА НА УПОТРЕБА НА ЕЗИК, НАСЪРЧАВАЩ ПРОЯВИ НА НАСИЛИЕ

Една трета от респондентите през последните 12 месеца са чували изказвания в публичното пространство, които според тях могат да насърчат извършването на насилие срещу представители на малцинства. Това означава, че не просто речта на омразата е разпространена, но и че тя се характеризира с висока степен на интензивност на престъпното си послание и то достига до значителна група от населението.

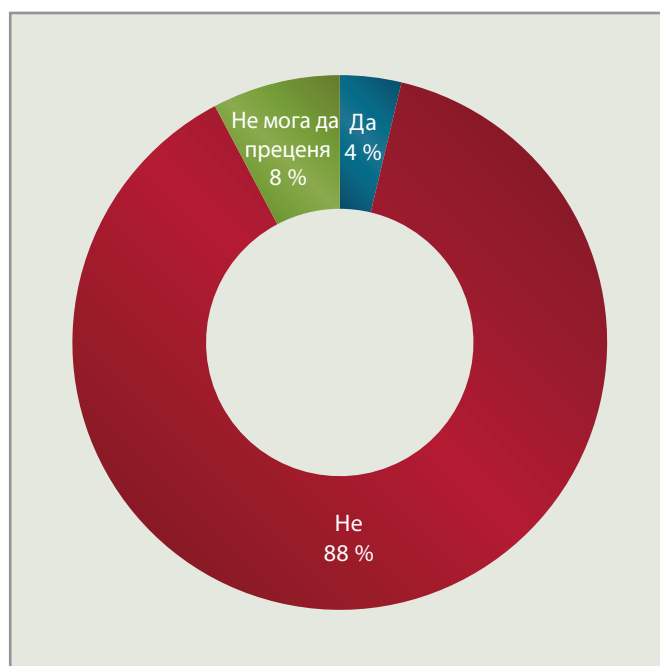
За същия период от 12 месеца 4 % от респондентите са се почувствали лично и физически заплашени от определени изказвания – повярвали са, че срещу тях може да бъде извършена агресия или упражнено насилие. Този дял е по-висок сред тези, които се самоопределят като роми (11 % от тях са се почувствали физически заплашени), и сред турците (7 % от тях са се почувствали физически заплашени). Като примери на конкретни послания, които са създали у тях усещане за физическа заплаха, са цитирани следните из-

Фиг. 17. Честота на употреба на език, насърчаващ прояви на насилие

Въпрос: През последните 12 месеца чували ли сте изказвания в публичното пространство, които според Вас могат да насърчат извършването на насилие срещу представители на малцинства?

Фиг. 18. Честота на употреба на език, създаващ усещане за заплаха

Въпрос: През последните 12 месеца случвало ли се е конкретни изказвания на политици или журналисти да създадат у Вас лично усещане, че сте физически заплашен – че спрямо Вас може да бъде извършена агресия или упражнено насилие?

казвания: „Всички турци вън от България“, „Ромите са крадци“, „предложението да се извършват граждански арести на протестиращи“, „настройване на етнически разпри“. Един от анкетираните споделя: „Повечето от изказванията на управляващата коалиция навеждат на мисълта, че или си мълчим и изпълняваме, или ще се случи лошо“. Нивото на виктимизация сред населението във връзка с използване на езика на омразата е 4 % – толкова са лично засегнатите. За сравнение – ЦИД изследва¹⁴ какъв процент от гражданите са станали жертва на общо 8 престъпления и за всяка година от 2007 до 2011 г. той е между 10 и 11 % от населението (обааче спада спрямо 2001 г., когато виктимизацията е била над 17 %). Например делът на жертвите на кражби от домовете за периода е между 1,7 и 2,3 % от населението.

Трябва да се подчертае, че в България езикът на омразата (насочен срещу представители на малцинства) се развива на фона на едно политическо говорене, което през последните няколко години е изобщо много агресивно и заплашително. Агресивен и запла-

¹⁴ ЦИД, Национално изследване на престъпността в България, 2012 г.

шителен е тонът на общуване между представители на различни политически партии, както и говоренето на определени политически партии спрямо представители на отделни професионални групи, които традиционно не са възприемани като обекти на език на омразата (например лекари и съдии). Както се вижда от цитираните по-горе изказвания, които създават у респондентите усещане, че са лично и физически заплашени, поне две не са насочени изключително срещу малцинства, а срещу по-широката публика.

Следователно едно от основните предизвикателства пред политиката за борба с езика на омразата у нас е трудността да се разграничи предметът на тази политика от общото агресивно и заплашително говорене между отделните политически партии и периодичните изблици на агресивно говорене спрямо определени професионални групи.

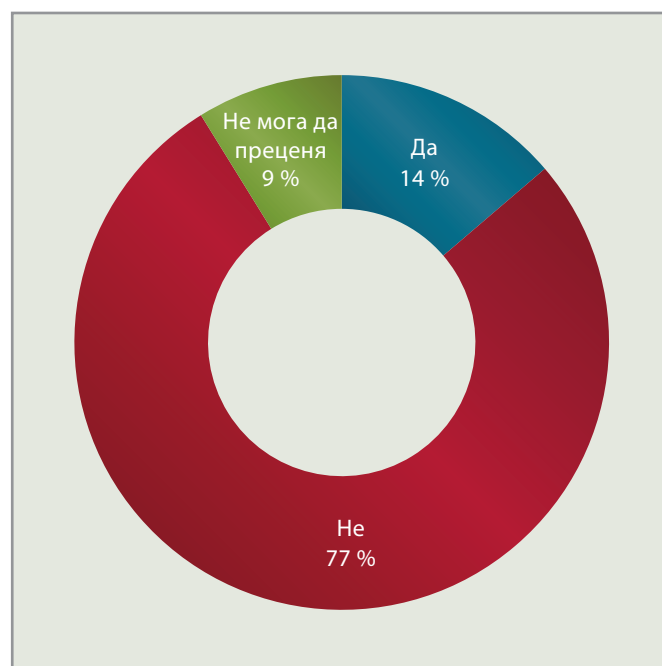
ЧЕСТОТА НА УПОТРЕБА НА ЕЗИК, СЪЗДАВАЩ УСЕЩАНЕ ЗА ОБИДА

Почти 14 % от респондентите съобщават, че са се почувствали силно лично обидени от изказвания на политици и журналисти през последните 12 месеца. Този дял е повече от два пъти по-висок при ромите – 26 % от тях, или на практика всеки четвърти, съобщава, че през последните 12 месеца се е почувствал лично обиден от изказвания на политици или журналисти. При турците (11,4 %) този дял е малко по-нисък от средното за страната.

При покана да посочат кои точно изказвания намират за силно лично обидни, респондентите съобщават най-често следните изказвания (подредени в низходящ ред по честота на спонтанно съобщаване):

- Протестиращите, защото са наречени „лумпени“.
- Ромите, защото са наречени „мързеливи“ и „крадливи“.
- Народът изобщо, наречен „глупав, защото не е емигрирал“, „защото е измет“, „лош материал“, „електрат“.
- Пенсионерите, защото са наречени „лош материал“ или са обвинени, че „са изяли резерва“.
- Обидни квалификации за турци.

Фиг. 19. Честота на употреба на език, създаващ усещане за обида

Въпрос: През последните 12 месеца случвало ли се е конкретни изказвания на политици или журналисти силно да Ви обидят?

- Лъжите изобщо, включително за броя на протестиращите.
- Симпатизанти на БСП, защото са наречени „червени боклуци“.
- Обидни квалификации за симпатизанти на ГЕРБ.
- Бедните, защото „не всички сме богати“.

Създаването на усещане за обида не е част от възприетото в България определение за език на омразата. Темата обаче беше включена в проучването с цел да подчертае важноста на този аспект от езика на омразата. На практика всеки седми българин и всеки четвърти ром през последната година се е почувствал силно лично обиден от политическо или журналистическо изказване.

Характерно за употребата на езика на омразата в България е, че се развива в контекста на общо политическо говорене, което е по принцип много агресивно. То не е просто агресивно срещу малцинствата; много силна е вербалната агресия между самите основни политически партии, както и агресията от страна на политиците към публиката като цяло и към отделни професионални съсловия.

Политическото говорене в България е и много лично – говори се за хора, а не за политики. Вероятно това

е характеристика, която може да се отнесе към общия проблем със слабостта на институциите. В България обществените проблеми много лесно се вменяват във вина на отделни социални групи, а стратегиите за решаването на обществени проблеми се представят като замяна на една личност на управленска позиция с друга личност. Явленията се обясняват с характеристики на групи, а не с провал на институции – например престъпността се присажда като атрибут на определена етническа група, а не се разглежда като провал на определена наказателна политика, следвана от МВР и от прокуратурата, или като провал на образователната политика и политиката за социално подпомагане.

Можем да формулираме хипотезата, че разпространението на езика на омразата трябва да се разглежда като обратно пропорционално на способността на институциите да произвеждат и разпространяват рационални дискурси за социалните проблеми. Ако институциите не могат да дефинират ясно обществените проблеми, пред които са изправени, и не насърчават научни обяснения за тяхното възникване, тогава езикът на омразата запълва един обяснителен вакуум. В конкретния пример с припознаването на престъпността като атрибут на отделна етническа група възможностите за разпространяването на такива тези в общественото пространство щяха да бъдат съществено ограничени, ако в България съществуваше независима криминология, ако се провеждаха научни изследвания на престъпността и ако МВР и прокуратурата подлежаха на реален граждански контрол. Обхватът на настоящото проучване е такъв, че то не може да подкрепи с доказателства това твърдение, но в бъдещи изследвания на езика на омразата подобни хипотези трябва бъдат развити и проверени.

Включването на темата за обидата в проучването повдига и още един важен въпрос. Класацията на изказванията, които хората определят като „силно обидни“, разбира се, много зависи от конюнктурни съображения. В конкретния случай напред излизат обидните квалификации спрямо протестиращите; в различен исторически момент те биха били различни. Обаче тук има друг проблем. Групата на бедните и групата на възрастните хора традиционно не са приемани като малцинства, които могат да бъдат обект на езика на омразата. Историята на налагането на законови ограничения в тази област показва, че за различни периоди от време различни малцинства могат да привличат най-много езика на омразата и не е много ясна динамиката, посредством която се извършва тази промяна. Аналогично в законодателството признаците, въз

основа на които биват определяни малцинствата, които могат да бъдат обект на езика на омразата, се разширяват и допълват. Предмет на друго изследване е да се установи доколко е разпространена в България дискриминацията срещу възрастните и бедните хора и дали и доколко тя се насърчава чрез изказвания в публичното пространство. Факт е обаче, че в рамките на това проучване някои публични изказвания срещу бедните и срещу пенсионерите са определени като „силно обидни“ от немалка група хора, и тези настроения трябва да бъдат наблюдавани, за да се установи дали прерастат в език на омразата и ако това се случва, кога настъпва тази промяна.

НАГЛАСИ КЪМ КРИМИНАЛИЗИРАНЕТО НА ЕЗИКА НА ОМРАЗАТА И НА ПРЕСТЪПЛЕНИЯТА ОТ ОМРАЗА

През 2011 г. българският Наказателен кодекс беше променен и в момента съдържа текстове за криминализиране на езика на омразата и престъпленията от омраза, които поне номинално съответстват на стандартите на държавите – членки на ЕС, в тази област.

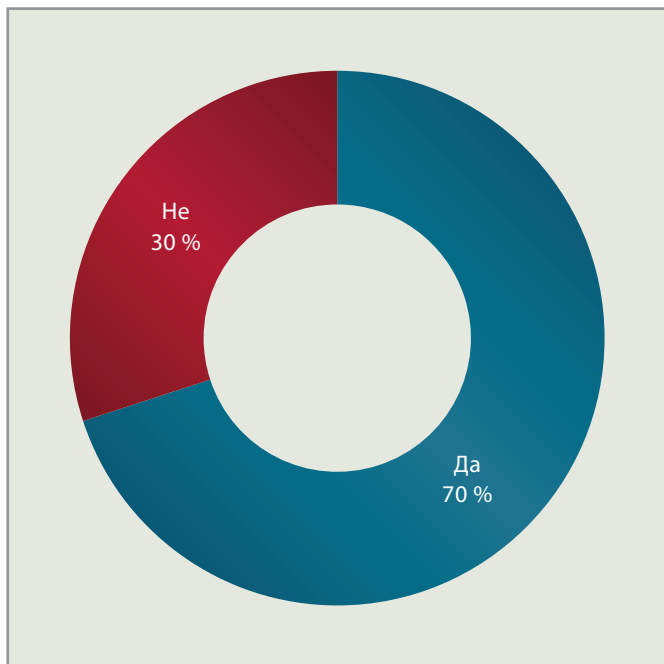
Между 24–30 % от българските граждани обаче не знаят, че езикът на омразата и действията, квалифицирани като престъпления от омраза, са престъпления по смисъла на наказателния закон. Най-висок дял (30 %) не знаят, че езикът на омразата е престъпление. При другите престъпления от омраза делът на тези, които не знаят, че е престъпление, е малко по-нисък.

Това показва, че съществува реална необходимост от информационни кампании, които да разясняват престъпния характер и вредата от езика на омразата и престъпленията от омраза. Освен това, дори и да е имало разследвани случаи на престъпленията от омраза и на такива, свързани с използване на език на омразата, информация за тях не е достигнала до обществото.

Много висок е делът на гражданите, които не биха съобщили на компетентните органи за език на омразата като за извършено престъпление – 56 % от респондентите не биха съобщили в полицията, ако чуят публично говорене, което изразява неодобрение, омраза или агресия спрямо малцинствата; 50 % от респондентите не биха съобщили, ако чуят изказвания, които представляват агресивен национализъм. Склонността към съобщаване за език на омразата като за престъп-

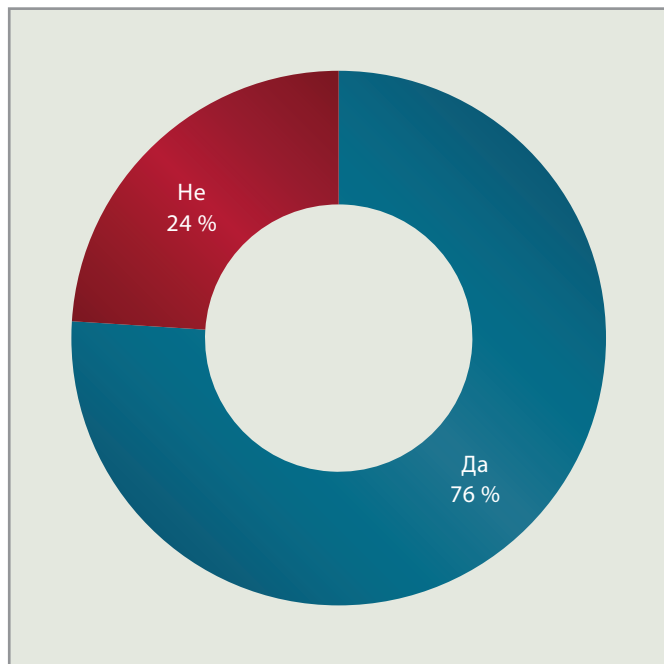

Фиг. 20. Проповядването на омраза е престъпление

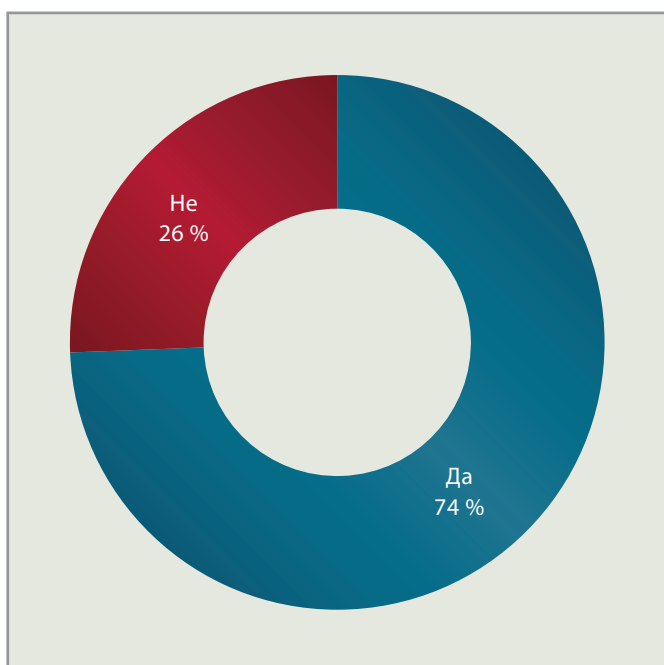
Въпрос: Знаете ли, че проповядването на и подбуждането към расова или национална вражда или омраза или към расова дискриминация са обявени за престъпление в България (чл. 162 от Наказателния кодекс)?

Фиг. 21. Престъпления от омраза – чл. 162, ал. 2 НК

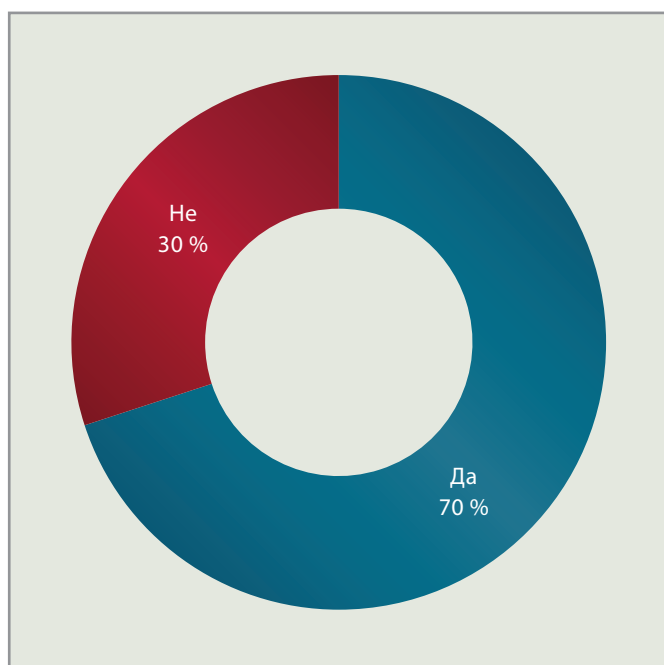
Въпрос: Знаете ли, че извършването на насилие спрямо някого или повреждането на чужд имот заради народността, расата, религията или нечии политически убеждения е обявено за престъпление в България (чл. 162, ал. 2 НК)?

Фиг. 22. Престъпления от омраза – чл. 162, ал. 3 НК

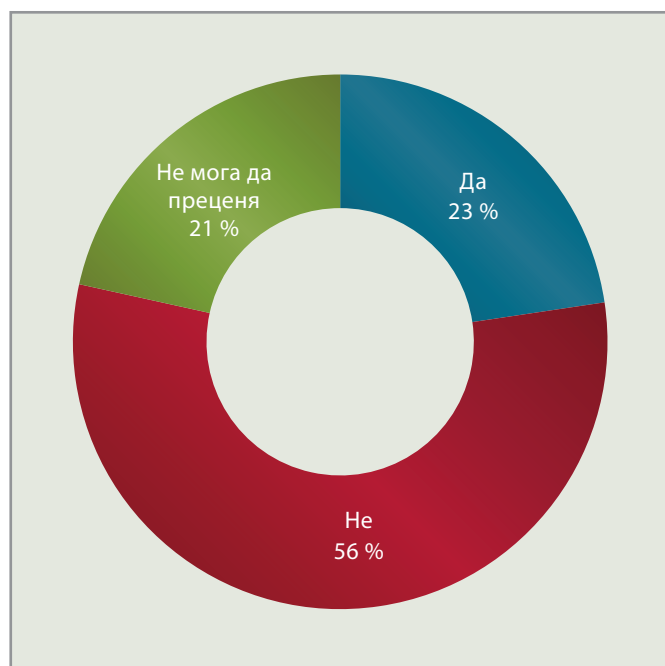

Въпрос: Знаете ли, че образуването на организации или групи, които имат за цел употребата на насилие или повреждането на имотите на хора заради тяхната народност, раса, религия или политическа принадлежност, е обявено за престъпление в България (чл. 162, ал. 3 НК)?

Фиг. 23. Престъпления срещу Републиката

Въпрос: Знаете ли, че проповядването на фашистка или друга недемократична идеология е обявено за престъпление в България (чл. 108 НК)?

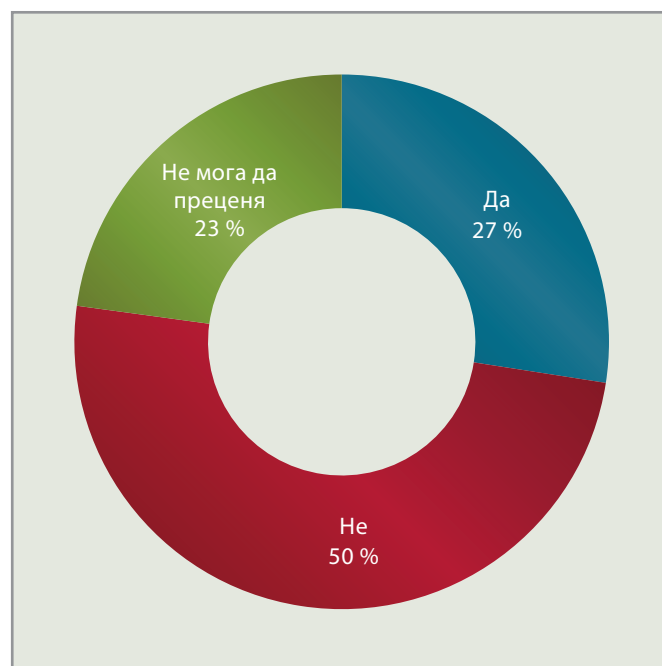
Фиг. 24. Вероятност за съобщаване за език на омразата

Въпрос: *Бихте ли подали сигнал в полицията, ако чуете публично говорене, което изразява неодобрение, омраза или агресия спрямо малцинства?*

ление се проявява в по-голяма степен сред представителите на самите малцинства. Близко 31 % от турците биха съобщили в полицията, ако станат свидетели на език на омразата, както и близо 43 % от респондентите, които се самоопределят като роми (сравнено с 20 % средно за страната).

Ниската склонност към съобщаване на компетентните органи е пречка пред наказателното преследване на езика на омразата и на престъпленията от омраза, макар че едва ли е най-важната пречка. Тя може да се дължи на ниската степен на доверие в органите на реда и в тяхното желание да реагират, но и на ниската степен на убеденост на публиката, че езикът на омразата и престъпленията от омраза са наистина сериозни престъпления. И двете обяснения вероятно са отчасти верни в българския контекст. Трябва да се има предвид обаче, че в България има висока латентност при престъпления изобщо – според последното изследване на ЦИД¹⁵ през 2012 г. измерената латентност средно при 11 групи престъпления е 50 %. Тоест дори хора, които са били лично жертви на престъпления (а не само свидетели), в 50 % от случаите не са склонни за съобщават за това в полицията. Може да се допусне,

¹⁵ ЦИД, Национално изследване на престъпността, 2012 г.

Фиг. 25. Вероятност за съобщаване за агресивен национализъм

Въпрос: *Бихте ли подали сигнал в полицията, ако чуете публично говорене, което проповядва агресивен национализъм?*

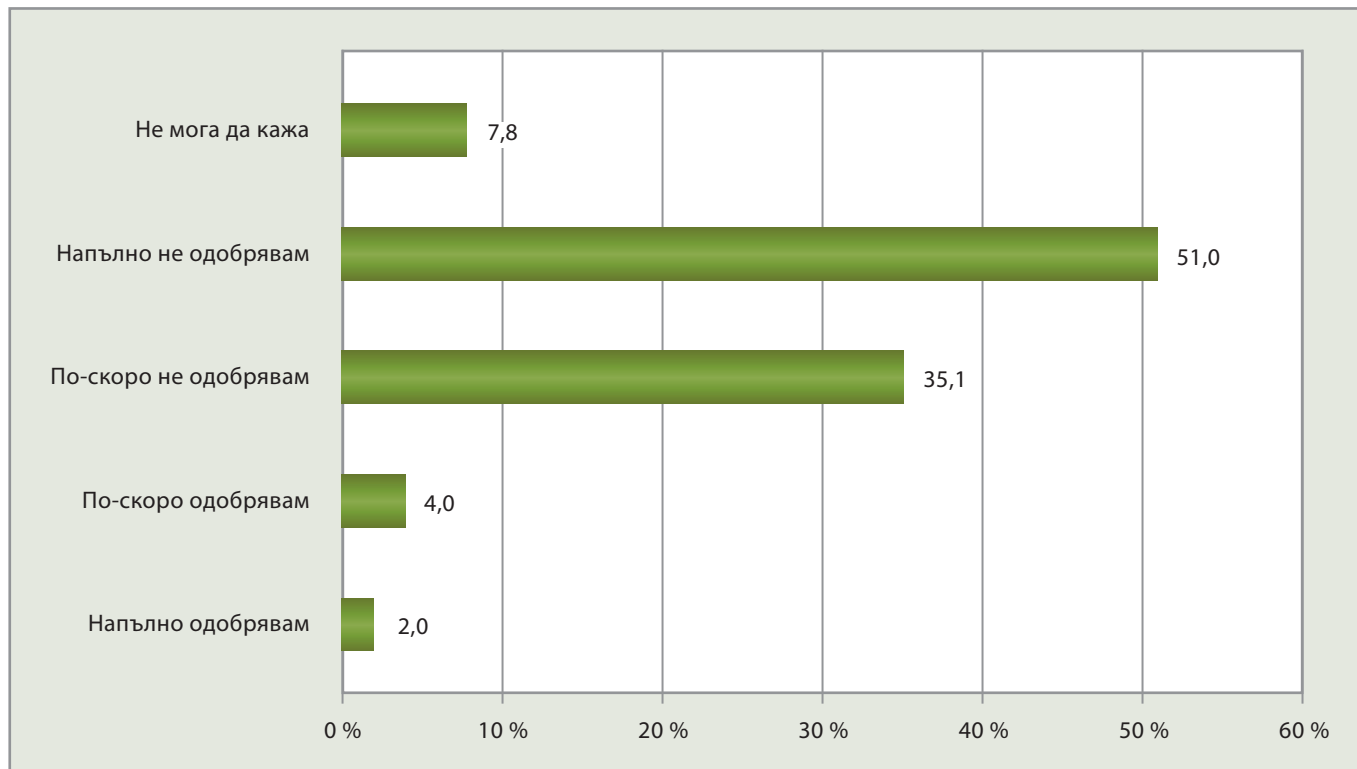
че латентността при престъплението език на омразата и при други престъпления от омраза не се отличава от средната латентност на престъпленията в страната.

ОБЩЕСТВЕНИ НАГЛАСИ СПРЯМО ПУБЛИЧНИТЕ ПОЛИТИКИ ЗА ОГРАНИЧАВАНЕ НА ЕЗИКА НА ОМРАЗАТА

Най-висок дял от респондентите (51 %) изцяло не одобряват публичното използване на думи и изрази, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на малцинства, а 35 % са малко по-колебливи и заявяват, че по-скоро не одобряват. Хората, които открито са заявили, че одобряват или по-скоро одобряват използването на езика на омразата, са 6 %.

Тези данни имат голямо значение по отношение на формирането и прилагането на публични политики срещу разпространението на езика на омразата. В момента изглежда, че правоохранителните органи имат определени задръжки да преследват използването на езика на

Фиг. 26. Одобрение за езика на омразата

Въпрос: *Доколко одобрявате използването в публичното пространство на изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо малцинства?*

омразата, защото вярват, че за това няма обществена подкрепа. Заедно с езика на омразата (насочен срещу представители на малцинствени групи) в публичното пространство се разпространява и разбирането за „нормалността“ на това говорене. Носителите на езика на омразата налагат разбирането, че е нормално да се говори така, че всички говорят така, а те просто са поткровени от „другите“ политици и журналисти и изразяват нещо, което всички така или иначе си мислят, но просто ги е страх да го кажат. Данните от проучването опровергават подобно разбиране – повече от половината от пълнолетните български граждани изцяло не одобряват, а заедно с тези, които по-скоро не одобряват (35 %), неодобрението достига общо 86 %.

Макар че около и над една четвърт от респондентите не знаят, че езикът на омразата и престъпленията от омраза са криминализирани, всъщност политиките за ограничаване на езика на омразата се ползват със значителна обществена подкрепа. Според проучването 58 % от гражданите мислят, че държавата трябва да защитава представителите на ромската общност, хомосексуалните и чужденците срещу публично говорене, което изразява неодобрение, омраза или агресия спрямо тях. Подкрепата за такива политики е по-висо-

ка спрямо средната за страната сред представителите на самото ромско малцинство и сред турците. Сериозна подкрепа за такива политики обаче има също и сред жителите на София, сред младежите (на 18–29 години), сред най-необразованите (с начално образование).

Тези 58 % обществена подкрепа за политики срещу езика на омразата представляват един много висок дял на обществена подкрепа за публична политика в България. Както подчертахме по-горе, българските институции понастоящем действат в среда на много ниско обществено доверие. Ограничен брой политики, като европейската интеграция на България, се ползват с безспорно високо ниво на обществена подкрепа – през юли 2013 г. българите, които подкрепят членството на страната в ЕС, са 70 %. Обществената подкрепа за политики срещу езика на омразата (общо) е съизмерима и дори малко по-висока от обществената подкрепа за запазване на валутния борд в България (56 %). Само за сравнение – през юли 2013 г. обществената подкрепа за широко обсъжданата мярка за въвеждане на задължително предучилищно образование за децата от 4-годишна възраст е 26 %.

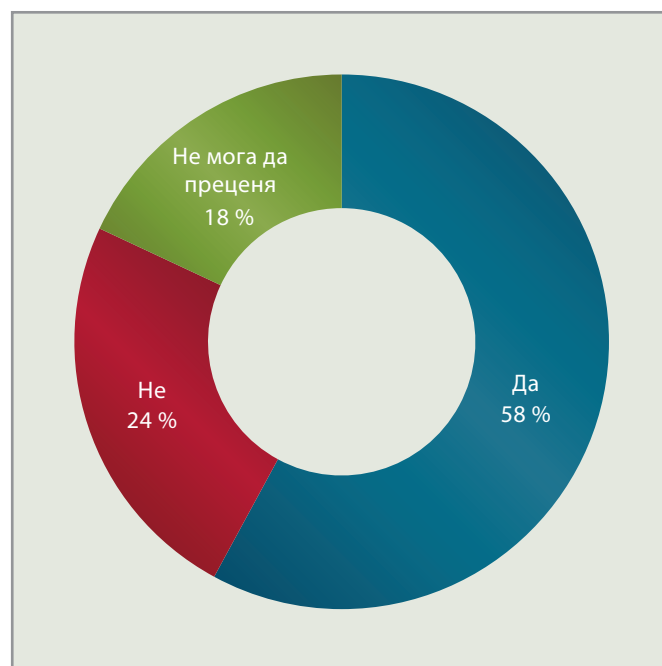
Интересно е разпределението на подкрепата за политики срещу езика на омразата спрямо средните

доходи на респондентите. Най-бедните (с доход под 240 лева на член от домакинството за месец) и най-богатите (с доход над 500 лева на член от домакинството) са еднакво склонни да подкрепят борбата с езика на омразата, като подкрепата сред тези групи е между 5 и 6 % по-висока от средната за страната. При респондентите със средни доходи (240–500 лева на член от домакинство) обаче подкрепата за политики срещу езика на омразата е по-ниско от средната за страната. Това показва, че общественото разделение по доходи и по интереси не е абсолютно – въпреки него е възможно да се формира обществена солидарност и подкрепа за кауза като борбата с езика на омразата.

Обществена подкрепа има не просто за политики за ограничаване на езика на омразата, но и за вероятно най-сериозния инструмент на такива политики – наказателното преследване. Почти 66 % от респондентите смятат, че прокуратурата трябва да преследва политици и журналисти, които изразяват публично неодобрение, омраза или агресия спрямо малцинствата. Против това твърдение са само 16 % от респондентите.

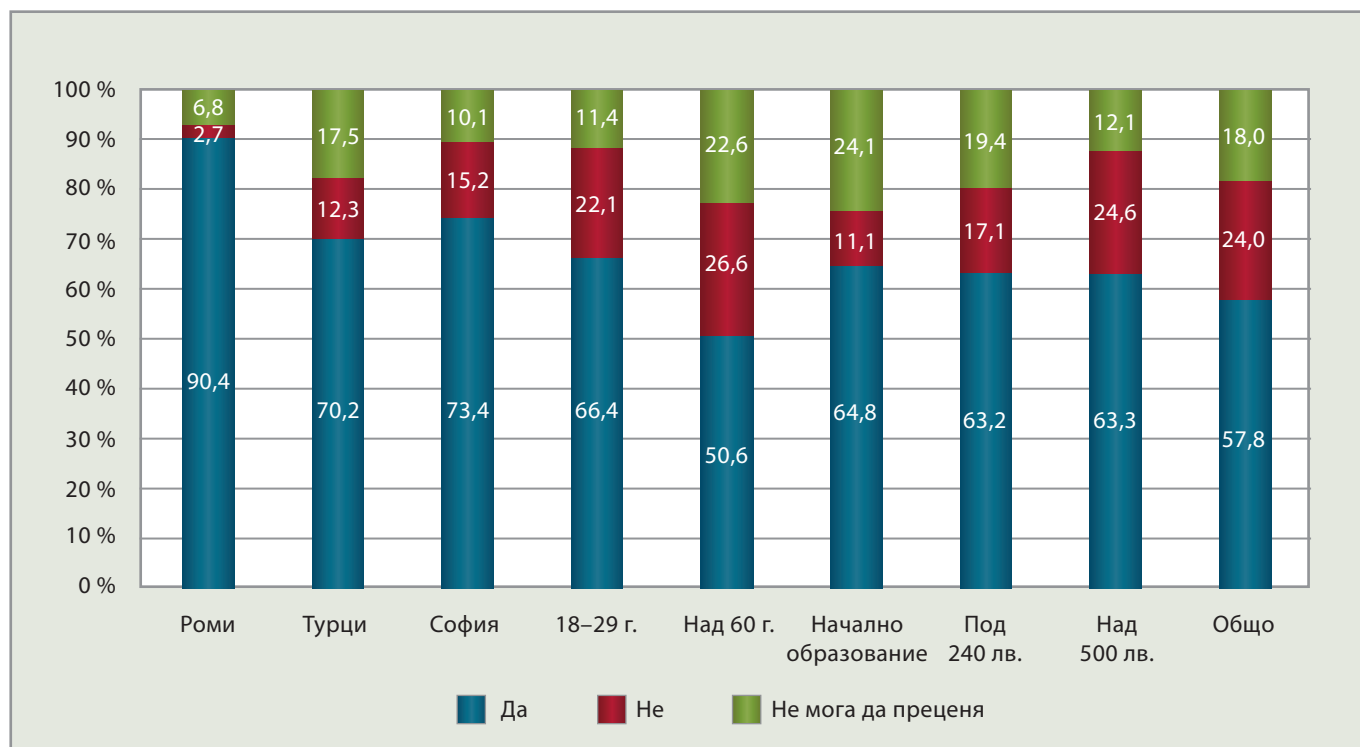
Агресивният национализъм в България е припознат като отделно опасно явление – 73 % от респондентите

Фиг. 27. Обществена подкрепа за политики срещу езика на омразата

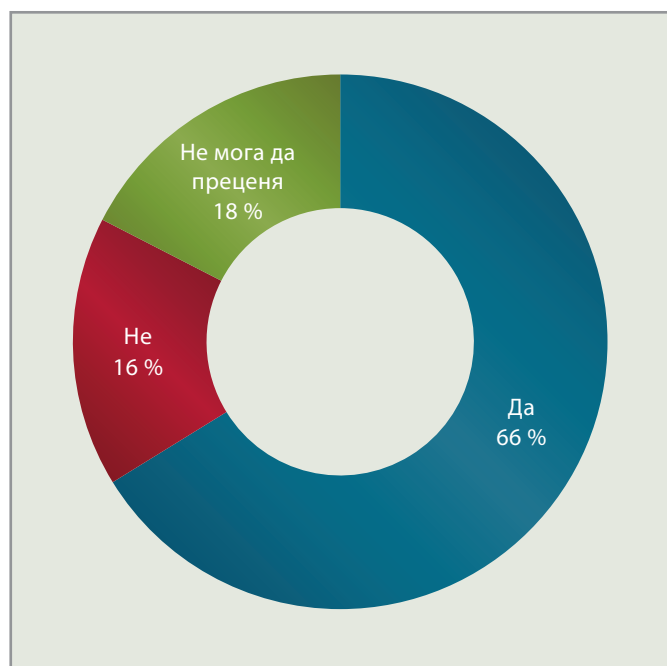

Въпрос: Мислите ли, че държавата трябва да защитава представителите на ромската общност, хомосексуалистите и чужденците срещу публично говорене, което изразява неодобрение, омраза или агресия спрямо тях?

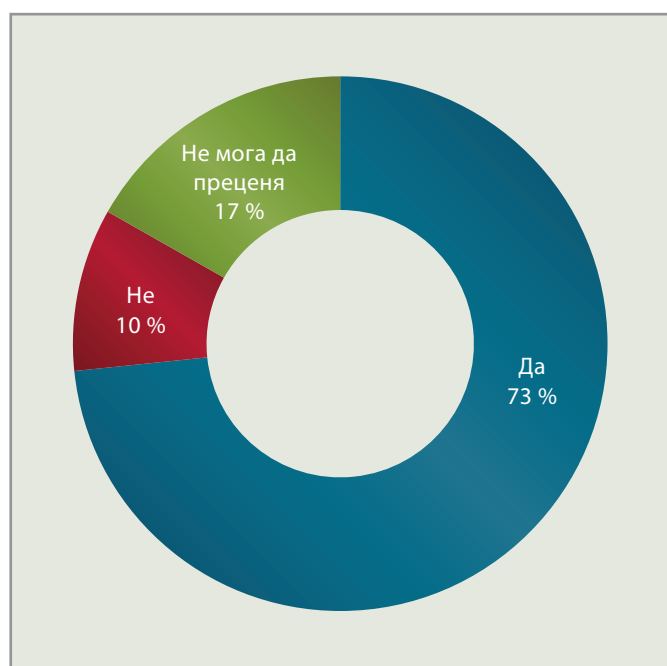
Фиг. 28. Обществена подкрепа за политики срещу езика на омразата, представена по групи

Въпрос: Мислите ли, че държавата трябва да защитава представителите на ромската общност, хомосексуалистите и чужденците срещу публично говорене, което изразява неодобрение, омраза или агресия спрямо тях?

Фиг. 29. Обществена подкрепа за наказателна политика срещу езика на омразата

Въпрос: Мислите ли, че прокуратурата трябва да преследва политици и журналисти, които изразяват публично неодобрение, омраза или агресия спрямо малцинства?

Фиг. 30. Обществена подкрепа за наказателно преследване на агресивен национализъм

Въпрос: Мислите ли, че прокуратурата трябва да преследва политици и журналисти, които проповядват агресивен национализъм?

дентите смятат, че прокуратурата трябва да преследва политици и журналисти, които проповядват агресивен национализъм.

На този етап тази широка подкрепа за политики и в частност за наказателното преследване на езика на омразата и престъпленията от омраза е по-скоро латентна и вероятно е въпрос на време, за да се появи подходящо лидерство и тя да бъде трансформирана в обществен натиск над институциите.

ЗАКЛЮЧЕНИЯ И ПРЕПОРЪКИ ПО ОТНОШЕНИЕ НА ПОЛИТИКИТЕ ЗА ОГРАНИЧАВАНЕ НА ЕЗИКА НА ОМРАЗАТА

Въз основа на проучването могат да се направят някои важни изводи по отношение на националните политики за ограничаване на езика на омразата.

По отношение на общата политика на институциите

Високият дял (над 85 %) на хората, които не одобряват използването на езика на омразата в публичното пространство, налага спешно необходимостта от създаването и прилагането на обществени политики за неговото ограничаване. Степента на разпространение на езика на омразата, честотата на проявление на неговите най-крайни форми и вкоренеността му в личната сфера обаче предполагат, че тези политики трябва да бъдат дългосрочни, последователни, многосекторни и основани на знанието.

Освен че такива политики трябва да бъдат насочени срещу употребата на езика на омразата, паралелни действия следва да бъдат предприети в посока на подобряване на капацитета на институциите да произвеждат алтернативни рационални дискурси около социалните проблеми, които би трябвало да разрешават. Тоест езикът на омразата би имал по-ограничен ефект, ако институциите могат да обяснят на гражданите какъв е генезисът на определен социален проблем и след това да отчетат публично ефекта от мерките, които прилагат за неговото разрешаване.

По отношение на криминализирането на езика на омразата

Успехът на политиката за ограничаване на езика на омразата изисква криминализирането да бъде допълнено с конкретни мерки, които да гарантират, че ще има ефективно наказателно преследване на това престъпление, че елементите на омразата ще бъдат разследвани във всяко наглед обикновено престъпление и резултатите от тези разследвания ще бъдат публично оповестявани.

В този смисъл и тук още веднъж трябва да бъде подчертана необходимостта от разработването и прилагането на мерки, които да насърчат докладването за отделни престъпления от омраза и за използване на език на омразата като престъпление в полицията и в прокуратурата. Това е многократно препоръчвано от международни организации.

В същото време ефективността на полицията и прокуратурата по отношение на наказателното преследване на езика на омразата и престъпленията от омраза не може да се разглежда отделно от общите въпроси за отчетността и ефективността на тези институции. Мерки за насърчаване на общата ефективност и отчетност на правоохранителните органи биха имали ефект и върху наказателното преследване на езика на омразата и на престъпленията от омраза.

По отношение на кампаниите за повишаване на обществената чувствителност

Кампаниите за повишаване на обществената чувствителност имат по-голям шанс, ако са насочени конкретно срещу езика на омразата, използван спрямо различните малцинства, защото той е мотивиран от различен тип негативни обществени стереотипи спрямо всяко едно от тях.

Специално градската младеж с ниско образование и ниски доходи, както и младежта от малките населени места трябва да бъдат обект на специални мерки за информиране. Необходимо е да се има предвид, че за безработните и за нискообразованите интернет не е основна медия за разпространение на езика на омразата. При тях на второ място след телевизията идват местата за социален живот – кафенета, ресторанти, магазини. Изрично трябва да се обърне внимание и на връзката между езика на омразата, престъпленията от омраза и футболните агитки.

Високата честота на използване на език на омразата в личната сфера (приятелски компании и тесен семеен кръг) предопределя и основната трудност пред провеждането на целенасочени кампании за неговото ограничаване. Настоящи и бъдещи кампании за повишаване на обществената чувствителност по темата трябва да не бъдат общи, а да бъдат адаптирани спрямо установената среда на разпространение и групите, които са по-толерантни към езика на омразата. Тези кампании трябва да бъдат не просто официални и информационни, а да достигат до хората лично, чрез личен пример, който да се отстоява не само публично, но и на ниво всекидневна комуникация в личната сфера.

Възможни конкретни мерки за въвлечането на гражданския сектор:

- Регистриране и документиране на случаи на използване на езика на омразата и на престъпления от омраза;
- Граждански контрол над институциите – изискване на отчетност от МВР, прокуратурата, СЕМ, съдилищата за това, как изпълняват правомощията си за ограничаване на езика на омразата;
- Съдействие и насърчаване на жертви и засегнати да подават оплаквания пред институциите; организиране на помощ за жертви;
- Таргетирани обществени кампании за повишаване на чувствителността към проблема;
- Мерки за промяна на обществените стереотипи спрямо представители на малцинствени групи – промотиране на добри примери за засегнатите малцинства.

Относно бъдещи изследвания:

- Трябва да се следи и отчита степента на разпространение на споделено/общо разбиране за езика на омразата сред обществото.
- Трябва да се установи реалната виктимизация сред представителите на различните малцинства по отношение на езика на омразата отделно и във връзка с престъпленията от омраза.
- Трябва да се анализира реалният дял на езика на омразата в медийното съдържание.
- Трябва да се установи динамиката в риска за различни маргинализирани социални групи (по-специално възрастни хора и бедни) да станат обект на език на омразата и/или на престъпления от омраза.

ПРИЛОЖЕНИЕ

ВЪПРОСНИК ЗА ИНТЕРВЮ ОТ ОМНИБУСНО ИЗСЛЕДВАНЕ НА ОБЩЕСТВЕННОТО МНЕНИЕ, ИНСТИТУТ „ОТВОРЕНО ОБЩЕСТВО“ – СОФИЯ, юли 2013 г.

7. ТОЛЕРАНТНОСТ

7.1. По отношение на членовете на следните националности и етнически групи, живеещи в България, бихте ли се съгласили:

(Отбележете всеки отговор ДА)

	Децата Ви или Вие да сключите брак	Да живеят във Вашия квартал	Да живеят във Вашето населено място
1. Арменци	1	2	3
2. Араби	1	2	3
3. Българи	1	2	3
4. Евреи	1	2	3
5. Китайци	1	2	3
6. Роми	1	2	3
7. Турци	1	2	3

7.2. По отношение на членовете на следните националности и етнически групи, живеещи в България, бихте ли се съгласили да работят във фирмата, в която работите и Вие, като:

(Отбележете всеки отговор ДА)

	Специалисти, с които работите рамо до рамо	Ваши преки началници	Висш управленски състав
1. Арменци	1	2	3
2. Араби	1	2	3
3. Българи	1	2	3
4. Евреи	1	2	3
5. Китайци	1	2	3
6. Роми	1	2	3
7. Турци	1	2	3

7.3. Бихте ли се съгласили детето ви да учи в клас, където децата от следните националности и етнически групи са:

(Отбележете всеки отговор ДА)

	Няколко	Половината	Повече от половината
1. Арменци	1	2	3
2. Араби	1	2	3
3. Българи	1	2	3
4. Евреи	1	2	3
5. Китайци	1	2	3
6. Роми	1	2	3
7. Турци	1	2	3

7.4. През последните 12 месеца чували ли сте в публичното пространство изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на етнически, религиозни или сексуални малцинства?

(ЕДИН отговор)

1. Да	1
2. Не >>> 7.9.	2
98. Не мога да преценя >>> 7.9.	98

7.5. Ако да – колко често?

(ЕДИН отговор)

1. Много често	1
2. Често	2
3. Рядко	3
4. Много рядко	4
5. Никога (НЕ СЕ ЧЕТЕ)	5
98. Не мога да преценя (НЕ СЕ ЧЕТЕ)	98

7.6. Срещу представители на кои малцинствени групи сте чували такива изказвания най-често:

(до ТРИ отговора)

1. Роми	1
2. Турци	2
3. Негри	3
4. Китайци	4
5. Хомосексуалисти	5
6. Жени	6
7. Евреи	7
8. Чужденци	8
9. Евангелисти (протестанти)	9
10. Католици	10
11. Свидетели на Йехова	11
12. Други (Посочете)...	12

7.7. Къде най-често чувате или четете такива изказвания?

(до ТРИ отговора)

1. По телевизията	1
2. По радиото	2
3. Във вестниците	3
4. В интернет	4
5. На работното място	5
6. В обществения транспорт	6
7. В магазини, кафенета, ресторанти	7
8. При посещение на спортни събития (на стадион или в зала)	8
9. По време на предизборен митинг	9
10. По време на протестите срещу правителството	10
11. Другаде (Посочете)...	11

7.8. Кого сте чували да прави такива изказвания?*(ВСЕКИ ВЕРЕН отговор)*

1. Бизнесмени	1
2. Държавни служители	2
3. Експерти от неправителствени организации	3
4. Журналисти	4
5. Колеги	5
6. Роднини и приятели	6
7. Политици	7
8. Други <i>(Посочете)...</i>	8

7.9. Колко често Вие самият казвате неща, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо малцинства?*(ЕДИН отговор)*

1. Много често	1
2. Често	2
3. Рядко	3
4. Много рядко	4
5. Никога (НЕ СЕ ЧЕТЕ) >>> 7.11.	5

7.10. Къде най-често употребявате такива изрази?*(до ТРИ отговора)*

1. В тесен семеен кръг	1
2. В приятелска компания	2
3. В интернет	3
4. На работното място	4
5. В общественя транспорт	5
6. В магазини, кафенета, ресторанти	6
7. При посещение на спортни събития (на стадион или в зала)	7
8. По време на предизборен митинг	8
9. По време на протестите срещу правителството	9
10. Други <i>(Посочете)...</i>	10

7.11. Доколко одобрявате използването в публичното пространство на изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо малцинства (напр. роми, хомосексуалисти, чужденци)?*(ЕДИН отговор)*

1. Напълно одобрявам	1
2. По-скоро одобрявам	2
3. По-скоро НЕ одобрявам	3
4. Напълно НЕ одобрявам	4
98. Не мога да преценя (НЕ СЕ ЧЕТЕ)	98

7.12. През последните 12 месеца чували ли сте изказвания в публичното пространство, които според Вас могат да насърчат извършването на насилие срещу представители на малцинства (напр. роми, хомосексуалисти, чужденци)?*(ЕДИН отговор)*

1. Да	1
2. Не	2
98. Не мога да преценя	98

7.13. През последните 12 месеца случвало ли се е конкретни изказвания на политици или журналисти да създадат у Вас лично усещане, че сте физически заплашен – че спрямо Вас може да бъде извършена агресия или упражнено насилие?

(ЕДИН отговор)

1. Да	1
2. Не >>> 7.15	2
98. Не мога да преценя >>> 7.15	98

7.14. Ако да – какво е изказването, което създаде у Вас такова усещане?

.....

7.15. През последните 12 месеца случвало ли се е конкретни изказвания на политици или журналисти силно да Ви обидят?

(ЕДИН отговор)

1. Да	1
2. Не >>> 7.17	2
98. Не мога да преценя >>> 7.17	98

7.16. Ако да – какво е изказването, което силно Ви обиди?

.....

7.17. В кои от посочените групи хора припознавате думата „престъпник“?

(Моля, покажете ШОУ карта 3 и запишете номерата на посочените отговори)

(до ТРИ отговора)

1. Група 1 ...
2. Група 2 ...
3. Група 3 ...

7.18. В кои от посочените групи хора припознавате думата „заплаха“?

(Моля, покажете ШОУ карта 3 и запишете номерата на посочените отговори)

(до ТРИ отговора)

1. Група 1 ...
2. Група 2 ...
3. Група 3 ...

7.19. Знаете ли, че всяко от следните е обявено за престъпление в България?

(ЕДИН отговор на ВСЕКИ ред)

	Да	Не
1. Проповядването на и подбуждането към расова или национална вражда или омраза или към расова дискриминация	1	2
2. Извършването на насилие спрямо някого или повреждането на чужд имот заради народността, расата, религията или нечий политически убеждения	1	2
3. Образуването на организации или групи, които имат за цел употребата на насилие или повреждането на имотите на хора заради тяхната народност, раса, религия или политическа принадлежност	1	2
4. Проповядването на фашистка или друга недемократична идеология	1	2

7.20. Според Вас трябва ли:*(ЕДИН отговор на ВСЕКИ ред)*

	Да	Не	Не мога да преценя
1. Държавата да защитава малцинствата (ромите, хомосексуалистите, чужденците и т.н.) срещу публично говорене, което изразява неодобрение, омраза или агресия срещу тях?	1	2	98
2. Прокуратурата да преследва политици и журналисти, които изразяват публично неодобрение, омраза или агресия спрямо малцинствата?	1	2	98
3. Прокуратурата да преследва политици и журналисти, които проповядват агресивен национализъм?	1	2	98

7.21. Бихте ли подали сигнал в полицията, ако чуете публично говорене, което изразява неодобрение, омраза или агресия спрямо малцинства?*(ЕДИН отговор)*

1. Да	1
2. Не	2
98. Не мога да преценя	98

7.22. Бихте ли подали сигнал в полицията, ако чуете публично говорене, което проповядва агресивен национализъм?*(ЕДИН отговор)*

1. Да	1
2. Не	2
98. Не мога да преценя	98

7.23. Чували ли сте изказване на политик или журналист, според което физическото насилие или повреждането на имуществото на човек от малцинство е по-приемливо, отколкото ако е насочено към някой друг?*(ЕДИН отговор)*

1. Да	1
2. Не	2
98. Не мога да преценя	98

ШОУ КАРТА 3	
1. Адвокат	1
2. Бизнесмен	2
3. Евреин	3
4. Жена	4
5. Имигрант	5
6. Католик	6
7. Китаец	7
8. Лекар	8
9. Негър	9
10. Политик	10
11. Протестант	11
12. Ром	12
13. Свидетел на Йехова	13
14. Скинхед	14
15. Турчин	15
16. Хомосексуалист	16
17. Чужденец	17
99. Нито една	99

За контакти във връзка с това изследване:

Институт „Отворено общество“ – София
ул. „Солунска“ 56, София 1000

тел.: (+359 2) 930 66 19, факс: (+359 2) 951 63 48

www.osi.bg